تحلیل وصیت‌نامه فرماندهان شهید پایتخت

مجید صحراگرد[۱]، قربانعلی مهربانی[۲]، فاطمه زرگران خوزانی[۳]*

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۰۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۹/۱۲

تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۵/۲۰ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۱۲/۰۱

فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال بیست و هفتم، شماره ۱۰۴، پاییز ۱۴۰۳

20.1001.1.1735501.1403.27.104.4.4

چکیده

وصیت‌نامه شهدا، مهم‌ترین سند مکتوب و قابل ارجاع جهت رسیدن به درک صحیحی از بینش و منش و کنش شهداست و جزو آثار ادبی گران‌قدر بازمانده از هشت سال دفاع مقدس محسوب می‌شود. اکثر وصایای شهدا در شب پیش از نبرد و در جبهه‌ها نوشته‌شده است. تحلیل وصیت‌های به‌جای‌مانده، یکی از راهکارهای اساسی برای خلق میثاق ارزشی میان نسل دفاع مقدس و نسل امروز است که جنگ تحمیلی را ندیده و تنها شنیده است. هدف تحقیق کنونی، تحلیل وصایای فرماندهان شهید پایتخت به روش تحلیل مضمون است. جامعه آماری کلیه وصایا فرماندهان شهید پایتخت است که باتوجه‌به متغیر در دسترس بودن متن کامل، درنهایت با تحلیل ۱۰۰ وصیت‌نامه اشباع نظری حاصل شد. ۱۹ مضمون فرعی در ۵ مضمون اصلی دسته‌بندی شدند. نتایج نشان داد که مهم‌ترین وصایای شهدا مربوط به مفاهیم ارزشی (اخلاقی، دینی، انسانی)، رفتاری (خدمت‌گزاری، ولایتمداری، حق‌طلبی، عمل‌گرایی)، تکلیفی (ادای واجبات و پایبندی به مستحبات، مناجات و توسل به ائمه طاهرین (ع)، حفظ حجاب و عفت)، نگرشی (آخرت‌اندیشی، امیدواری، وحدت‌گرایی، آزادگی، شهادت‌طلبی) و دانشی (خودشناسی، جهان‌بینی اسلامی، دعوت به مطالعه و اصول تربیتی) بوده است. در پایان پیشنهاد می‌شود، توصیه‌های شهدا در قالب ارزشمند هنری و ادبی به‌صورت عمومی و یا در کتاب‌های داستان و فیلم‌های مستند به نسل جدید آموزش داده شود تا انتقال ارزش‌های بین نسلی رخ دهد.

کلیدواژگان:

وصیت‌نامه شهدا، شهدای پایتخت، وصیت‌نامه فرماندهان، تحلیل وصیت‌نامه، فرماندهان شهید پایتخت، تحلیل مضمون

---

[۱] دکتری مدیریت راهبردی، گروه مدیریت راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.
sahragard14@chmail.ir

[۲] دکتری مدیریت راهبردی، گروه مدیریت راهبردی، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران.
a.mehrabanii54@gmail.com

[۳] دکتری مدیریت بازرگانی، گروه مدیریت بازرگانی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران

(نویسنده مسئول) fatemehzargaran@gmail.com

۱ –مقدمه و بیان مسئله

۱–۱–مقدمه موضوع

همان‌طور که مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) فرمودند: «شهادت یک مفهوم عجیب و مقوله عمیقی است، شهادت یعنی معامله با خدا، یک معامله دوجانبه بی‌دغدغه با خدای متعال، جنس هم معلوم، بهای جنس هم معلوم. جنس عبارت است از جان و در مقابل، سعادت ابدی و حیات جاودان در برترین نعمت‌های الهی را می‌گیرید» (بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای مرزبان و مدافع حرم، ۱۳۹۶/۰۳/۲۸)، شهیدان، معامله‌گران جان خود در راه حق و مبارزه با ظلم و استکبار هستند. اندیشه و نگرش آنان به دنیا، متفاوت از دیگر انسان‌هاست و بررسی زندگی‌نامه، نامه‌ها و دست‌نوشته‌های آن‌ها می‌تواند راهنمایی برای سایرین باشد. این پژوهش، به بررسی وصیت‌نامه‌های فرماندهان شهید پایتخت پرداخته است.

۱–۲– ضرورت موضوع

حضرت امام خمینی (ره) دفاع هشت‌ساله ملت ایران در برابر رژیم بعثی عراق را یک امتحان الهی نامید و فرمودند: «اینکه عراق به ایران حمله می‌کند، علتش گرفتن چهار وجب خاک نیست، بلکه علت اصلی آن ترس آن‌ها از حکومت اسلامی و اتحاد اسلامی است» (صحیفه امام، ج ۱۵: ۵). این ترس همچنان در میان کشورهای عربی همسایه و کشورهای غربی وجود دارد و به همین دلیل در طی ۴۰ سال گذشته همچنان شاهد حملات تروریستی علیه سرداران بسیجی و دانشمندان علمی کشور بودیم. نسل جدید که نه انقلاب را دیده است و نه دفاع مقدس را، تحت تأثیر تبلیغات دروغین غربی، اطلاعات صحیحی از آنچه برای آن دفاع شده، نداشته و شکاف میان نسل‌ها به ایجاد تفاوت‌هایی در ارزش‌ها و باورها منجر شده است. این شکاف علاوه بر تلاش‌های غربی، از کم‌کاری محققان در خلق آثار علمی و ادبی فاخر و عدم توسعه ارتباطات صحیح با نسل جدید و ناتوانی در حفظ فرهنگ شهادت از سوی مسئولان و مربیان منتج شده است. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز بیان فرمودند که «ما مدعی نیستیم که توانستیم اهداف اسلامی را در کشور پیاده کنیم؛ ما در بسیاری از موارد توانایی‌هایمان محدود بوده و آنچه را می‌خواستیم عمل کنیم، نتوانستیم در آن حد مورد علاقه خودمان عمل کنیم» (بیانات در دیدار اعضای ستادهای کنگره شهدای امور تربیتی، کنگره شهدای دانشجو و کنگره شهدای هنرمند، ۱۳۹۳/۱۱/۲۷). شهدا به‌صورت آینده‌نگارانه در وصایای خود نسبت به مسائل مختلفی که احتمال می‌دادند در آینده مورد غفلت قرار بگیرد، به‌ویژه اهدافشان در حفظ اسلام و پیروی از امام و توسعه جهان اسلام، به زبان ساده و دل‌نشین هشدار داده و از بازماندگان خواستار ادامه دادن راهشان شدند. حتی آیندگان را به مطالعه و خودسازی دعوت کردند و از آن‌ها خواستند تا همچون قیام امام

حسین (ع) تا پای جان برای ارزش‌ها بمانند و زینب‌وار آن را اعتلا ببخشند. «وصیت‌نامه‌هایشان (شهدا) واقعاً درس است. امام توصیه کردند در سخنرانی عمومی که بروید وصیت‌نامه شهدا را بخوانید. واقعاً خواندن دارد. این وصیت‌نامه‌ها درس است، این‌ها می‌شوند الگو. شهیدان الگویند» (بیانات در دیدار اعضای ستاد مرکزی کنگره ملی شهدای سبزوار و نیشابور، ۱۴۰۲/۰۳/۰۹). ازآنجایی‌که منبع اصلی شناخت و معرفت پیدا کردن از رزمندگان شهید، مطالعه وصیت‌نامه‌های ایشان است، ضرورت دارد تا مضامین اصلی موجود در وصایای شهدا شناسایی و انتشار یابد. پیش‌ازاین، تحقیقاتی (ذکرشده در پیشینه پژوهش) در زمینه تحلیل وصایای شهدا انجام‌شده است اما با توجه به تعداد شهدای دفاع مقدس و سال‌هایی که از دفاع مقدس می‌گذرد، تحقیقات موجود، بسیار ناچیز و محدود بوده است. همچنین، هدف تحقیق کنونی شناسایی ارزش‌های پیشنهادی شهدای فرمانده پایتخت است که ازنظر نوع جامعه آماری و همچنین هدف تحقیق، نوآورانه است.

۱-۳- اهمیت موضوع

«اگر در یک جمله بخواهیم مسئله شهادت و اهمیت آن را بیان کنیم؛ باید بگوییم اعتقاد به شهادت، باور به عظمت شهیدان برای یک ملت، عمق معنوی شخصیت و هویت ملت است» (بیانات در دیدار خانواده‌های شهدا و جانبازان قم، ۱۳۸۹/۰۷/۲۸). وصیت‌نامه شهدا شامل پیام‌هایی هستند که برای مخاطبان خاص دارای نشانه‌های ویژه‌ای است. گونه‌ای از دست‌نوشته‌های به‌جا مانده از رزمندگان ایران را که به وصیت‌نامه شهدا مصطلح و مشهور گردیده، می‌توان مهم‌ترین اسناد نوشتاری جنگ به‌حساب آورد. همان‌طور که در ضرورت موضوع ذکر شد، لزوم انجام چنین تحقیقاتی بر کسی پوشیده نیست، معهذا به‌صورت زیر می‌توان اهمیت آن را بیان نمود:

۱- دسترسی به وصایای همه شهدا به‌ویژه فرماندهان جنگی برای همگان امکان‌پذیر نبوده و متن وصایا طولانی است. ازاین‌رو هم به‌منظور دسترس‌پذیری و هم خلاصه‌سازی آن، تحقیق کنونی اهمیت دارد.

۲- شناسایی ارزش‌های پیشنهادی موجود در وصایای شهدا که جزو جوان‌ترین فرماندهان جنگی در طول تاریخ جهان بوده‌اند می‌تواند به ایجاد بینش و درک صحیحی میان نسل دهه پنجاه و نسل حاضر کمک کند.

۳- بامطالعه آثار جهانی درمی‌یابیم که بسیاری از آثار هنری و ادبی جهان اعم از فیلم، کتاب و نمایشنامه از روی دست‌نوشته‌ها، خاطرات و وصایای فرماندهان در جنگ‌های مختلف تهیه و تولیدشده است. ایران در این زمینه دارای منابع غنی است که تنها بامطالعه و

استخراج مفاهیم و مستندسازی آن می‌تواند در توسعه فرهنگ شهادت‌طلبی و ایثارگری، بزرگ‌ترین تولیدکننده آثار فاخر باشد. این پژوهش تا حدودی مقدمات ایده‌پردازی و انجام آن را فراهم می‌سازد.

۴- عدم مطالعه و تحلیل و انتشار آثار بجا مانده از جنگ تحمیلی، به فراموش‌شدن آن و ازدست‌رفتن آرمان‌های انقلاب و اسلام منجر خواهد شد. از تحلیل و انتشار و استخراج مضامین موجود در وصایای شهدا، ماندگاری ارزش‌ها و ایجاد حس امید و پایداری حاصل خواهد شد.

با توجه به بیانات حضرت امام خامنه‌ای که فرمودند «پیام شهیدان این است که تسلیم وسوسه غنیمت نشوید. پیام دوم در مقابل دشمنان خداست، یعنی استقامت، ایستادگی مطلق، از دشمن نترسیدن، از دشمن حساب نبردن، در مقابل دشمن به انفعال دچار نشدن» (بیانات در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدا، ۱۳۷۶/۰۲/۱۷) و همچنین تاکیدشان بر این موضوع که «پیام شهیدان حقیقتا پیام بشارت است؛ ما باید گوشمان را اصلاح کنیم که این پیام را بشنویم» (بیانات در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدا، ۱۳۹۷/۰۹/۲۱)، به‌منظور رساندن پیام شهیدان به نسل جدید، بررسی دست‌نوشته‌های ایشان ازجمله وصایای بجای مانده، اهمیت و ضرورت دارد.

۱-۴- مساله اصلی

نبرد هشت‌ساله ایران و عراق که از سی و یکم شهریور ۱۳۵۹ آغاز شد، رویدادی مهم و متفاوت در تاریخ ایران است. به دلیل نزدیکی زمانی وقوع انقلاب و جنگ، ذهنیت حاکم بر فضای جنگ به‌گونه‌ای رقم خورده است که رزمندگان ایران، خود را تنها در مقابل کشور و لشکر عراق نمی‌دیدند، بلکه قدرت‌های بزرگ منطقه و جهان را پشتوانه نیروهای عراقی و متخاصم می‌شناختند. با توجه به اینکه وصایای فرماندهان شهید پایتخت، مربوط به آن دوران رشادت‌ها در جنگ مرزی با عراق و دشمنان اسلام بوده است و امروز نسل جدید ازنظر فرهنگی و اعتقادی مورد حملات شدید رسانه‌ای غرب قرار دارند، مسئله اصلی تحقیق این است که فرماندهان شهید پایتخت چه توصیه‌ای به بازماندگانی برای نیم‌قرن بعد از خوددارند؟ ازاین‌رو، این سؤال را به‌صورت زیر پاسخ‌خواهیم داد:

۱- شناسایی مضامین اصلی و فرعی موجود در وصایای فرماندهان شهید پایتخت

۲- ارائه مدلی از مضامین موجود در وصایای فرماندهان شهید پایتخت

۱-۵- نحوه سازمان‌دهی مقاله

در این پژوهش ابتدا با بررسی آثار تحلیلی (اعم از مقالات و پایان‌نامه‌ها) در زمینه وصایای شهدا، شکاف تحقیقاتی یعنی عدم بررسی وصایای فرماندهان شهید پایتخت

استخراج شد و هم‌زمان با بررسی و استخراج ادبیات نظری، وصایای مذکور تحلیل شدند. روش‌شناسی تحلیل مضمون به‌عنوان یکی از رویکردهای مناسب تحلیل دست‌نوشته‌ها انتخاب شد که در ادامه آورده شده است. یافته‌های حاصل از تحلیل، نتایج محققان از آن و مقایسه با ادبیات حماسی و تحلیلی این حوزه به‌عنوان بخش‌های پایانی مقاله آورده شده است.

۲– ادبیات موضوع و پیشینه

۲–۱–ادبیات نظری

– شهید و شهادت

شهادت عبارت است از پایان‌دادن به فروغ درخشان زندگی، در کمال هوشیاری و آزادی، برای رسیدن به هدفی که آن هدف والاتر و بهتر از زندگی طبیعی دنیاست (ذاکری، ۱۳۶۱: ۴۱ به نقل از نظری و همکاران ۱۳۹۸). ایثار و شهادت عالی‌ترین درجه کمال انسان و بالاترین درجه ایثار، شهادت و شهید است که از برترین واژه‌های فرهنگ اسلامی و قرآنی و از مقدس‌ترین معارف الهی به شمار می‌آید. رسول‌الله (ص) فرمود: «بالاتر از هر نوع نیکی، نیکی دیگری وجود درد اما بالاتر از شهادت در راه خدا خیر و نیکی دیگری وجود ندارد» (وسائل الشیعه، ج ۱۱، ص ۱۰، ح ۲۱).

شریعتی، اصطلاح «قلب تاریخ» را برای شهید به کار برد و نشان داد که تنها راه جلوگیری از رکود جامعه و امت اسلامی به‌ویژه در دوران غیبت که مردم از وجود مستقیم امام و ولی بی‌بهره هستند را وجود پارامتر شهادت دانسته، مغفول ماندن این ویژگی را دلیلی برای مرگ تدریجی جامعه اسلامی برشمرده است (شریعتی، ۱۳۶۱). شهید مطهری شهادت را در ارزش آن، حماسه‌آفرینی شهدا، تقدس شهادت، هدف شهادت و قداست آن می‌داند (مطهری، ۱۳۶۵: ۶۸). مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز در دیدارهای مختلف به معناسازی و تبیین مفهوم شهید و شادت پرداخته‌اند ازجمله «شهادت، گل خوشبو و معطری است که جز دست برگزیدگان خداوند در میان انسان‌ها، به آن نمی‌رسد و جز مشام آن‌ها، آن را بو نمی‌کند» (بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای نیروهای مسلح، ۱۳۸۰/۰۷/۰۴). «راجع به شهادت؛ عنوان شهید یک عنوانی است که نباید از آن آسان عبور کرد. در کلمه شهید، مجموعه‌ای از ارزش‌های دینی و ملی و انسانی نهفته است» (بیانات در دیدار دست‌اندرکاران کنگره شهدای استان قم، ۱۴۰۱/۰۸/۰۸). «دشمن‌ها می‌خواهند این مفاهیم را از ما بگیرند... مفهوم شهادت، مفهوم مجاهدت فی‌سبیل‌الله؛ مفهوم صبر بر این‌ها، مفاهیم عظیمی است؛

این‌ها در زندگی روزمره جامعه اسلامی اثر دارد. برادر، خواهر! همین‌ها انقلاب را حفظ کرده» (بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای مرزبان و مدافع حرم؛ ۱۳۹۶/۰۳/۲۸).

– وصیت‌نامه شهدا

تعریف معمول و رایج وصیت‌نامه عبارت است از: سفارش و توصیه‌هایی که انسان برای کارهای پس از مرگش به دیگری می‌کند و وصی کسی است که مسئول انجام آن سفارشات است (آیت‌الله بهجت، ۱۳۷۸: ۴۳۲). وصیت‌نامه شهدا مهم‌ترین اسناد نوشتاری جنگ (میرکاظمی، ۱۳۹۲: ۸) و بخشی از ادبیات دفاع مقدس‌اند که از سر پایبندی اعتقادی و با وجوه زیباشناختی در قالب انواع متون ادبی نگاشته شده‌اند (سنگری، ۱۳۷۶: ۶ به نقل از دبیری، ۱۳۹۴: ۲۸). مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) بر این باور هستند که: «یکی از برکات انقلاب اسلامی، بازتولید معارف اساسی اسلامی در این زمان است. یکی از بخش‌های بسیار مهم این معارف، عبارت است از منظومه معارف مربوط به شهادت» (بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای هفتم تیر و جمعی از خانواده‌های شهدای استان تهران، ۱۳۹۴/۰۴/۰۶). «وصیت‌نامه شهدا سندی مکتوب و بعضاً ضبط‌شده در نوار یا فیلم، شامل سفارش‌های شهید به اعضای خانواده، دوستان، هم‌رزمان و جامعه است که غالباً بیانگر اعتقادات شهید نیز هست» (مجموعه دستورالعمل‌های مرکز اسناد ایثارگران، ۱۳۸۷). وصایای شهدا آیینه‌ای از آرمان‌ها و عقاید رزمندگانی است که می‌کوشند در سطور وصایا برای مخاطبان تبیین کنند که چرا و با چه نیرویی در جبهه حضور یافتند و توقع آنان از بازماندگان و نسل‌های آینده چیست (دبیری، ۱۳۹۴: ۲۸). «وصیت‌نامه نشان می‌دهد که این جوان برای چه آمده، چه جاذبه‌ای، چه مغناطیسی او را حرکت داده، از هوس‌های جوانی بگذرد، از درسش بگذرد، از دانشگاهش بگذرد، از محیط راحت زندگی کنار پدر مادر بگذرد، جانش را کف دستش بگیرد. برای چه؟ برای خدا، برای امام، برای حجاب. دیدید در وصیت‌نامه‌های شهدا چقدر درباره حجاب توصیه‌شده است» (بیانات در دیدار اعضای ستادهای برگزاری کنگره شهدای استان‌های کهگیلویه و بویراحمد و خراسان شمالی، ۱۳۹۵/۰۷/۰۵).

۲-۲-پیشینه پژوهش

عابدی کوشالشاه و همکاران (۱۴۰۰) به بازشناسی جایگاه معنایی ارزش‌های اجتماعی در وصایای شهدای دفاع مقدس و مدافع حرم پرداختند. پس از بررسی ۹۰ وصیت‌نامه و تحلیل آن به روش شبکه مضامین دریافتند که ارزش‌های اجتماعی عبارت‌اند از ۱) ارزش‌های فردمحور، ۲) ارزش‌های خانواده محور، ۳) ارزش‌های جامعه‌محور، ۴) ارزش‌های مدیریت‌محور و ۵) ارزش‌های دین‌محور. سلمان‌پور سیاوشی و همکاران (۱۳۹۹) به شناسایی مؤلفه‌های گفتمان مقاومت انقلابی شهدا در تحقق بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی پرداختند.

در این پژوهش از روش تحلیل اسنادی استفاده‌شده و جامعه آماری آن نیز آثار مکتوب و شفاهی و به‌ویژه وصیت‌نامه‌های سرداران و فرماندهان شهدای جنگ تحمیلی در هشت سال دفاع مقدس است. از نتایج و یافته‌های این پژوهش می‌توان به تعیین گفتمان مقاومت انقلابی از منظر شهدا اشاره کرد و نیز ارکان تشکیل‌دهنده این گفتمان، به‌گونه‌ای که رکن مرکزی دین مبین اسلام بوده است. ارکان دیگر این گفتمان عبارت‌اند از: ولایت‌مداری، انتظار مهدویت، شهادت‌طلبی و فداکاری، مبارزه با استکبار جهانی، استقلال، آزادی و دفاع از محرومان. جلیلیان (۱۳۹۹) الگوی تفکر راهبردی مدیران جهادی را بر اساس وصیت‌نامه الهی سیاسی شهید قاسم سلیمانی ارائه کرد. در این پژوهش که به روش تحلیل مضمون انجام شد، شش مضمون فراگیر به‌عنوان عناصر تفکر راهبردی مدیران جهادی شناسایی شدند که عبارت‌اند از ۱) دین‌مداری، ۲) ولایت‌مداری، ۳) فرهنگ شهادت‌طلبی، ۴) وحدت‌گرایی اسلامی، ۵) حکمرانی خدامحورانه و ۶) اقتدار نظامی و دفاعی. نظری و همکاران (۱۳۹۸) به کشف مبانی فلسفی آموزه‌های تربیتی وصیت‌نامه شهدای دانشجوی دوران دفاع مقدس پرداختند. در این تحلیل محتوای عمیق، نشان داده شد که در وصیت‌نامه شهدا هستی‌شناسی پرداخته‌شده است اما به چیستی هستی توجه کمتری شده است. در بعد انسان‌شناسی به ویژگی‌های انسان ازجمله آزادی، اراده، شناساگر بودن، مسئولیت‌پذیری، پاک‌سرشت بودن و ترکیب جسم و روح پرداخته‌اند. در خصوص شناخت‌شناسی، بیشترین استناد شهدا برای شناخت، وحی و در مرتبه بعد کاریزما و درنهایت عقل است. شناخت شهدا را می‌توان جزو شناخت حصولی و از نوع عین‌الیقین دانست. در زمینه ارزش‌شناسی توجه بارزی به نقش ارائه و آگاهی در شکل‌گیری خیر و ارزش داشته و به ارزش‌های عبادی و اخلاقی به‌خوبی پرداخته‌شده اما به منشأ ارزش‌ها توجه کمی داشته‌اند. عابدینی و همکاران (۱۳۹۸) به طراحی و تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس پرداختند. این پژوهش با بررسی ۳۶ وصیت‌نامه به روش نظریه‌پردازی داده‌بنیاد انجام شد. نتایج نشان داد که در شرایط علی مفاهیمی مانند امیدواری به خداوند، هدف‌دار بودن، دفاع از وطن و در شرایط پیش‌برنده مفاهیمی مانند احساس دین به انقلاب، تبلیغات منفی دشمنان، جنگ دشمنان با نظام و در شرایط بازدارنده نیز فردگرایی، ناکارآمدی ارتباطی و نداشتن هدف جمعی قرار دارند که در انتخاب راهبردها تأثیر می‌گذارند. پدیده محوری، حضور و مشارکت داوطلبانه مردم در بزنگاه‌های کشور است. راهبردهای سرمایه اجتماعی را نیز راهبردهای عینی و ذهنی تشکیل می‌دهند. این راهبردها منجر به نتایجی شده که پیامدهای فردی همچون سکون و آرامش، لذت روحی و معنوی و پیامدهای جمعی همچون اشاعه فرهنگ غنی اسلامی در جهان و الگو شدن برای دنیا و آزادی و حمایت مستضعفین

را شامل می‌شود. فروغ‌زاده و سلطانی (۱۳۹۷) به تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا با تأکید بر مفاهیم الگو و توسل به ائمه پرداختند. محققان پس از تحلیل ۱۰۳۴ وصیت‌نامه نشان دادند که بعد از نام و یاد خداوند، امام حسین (ع) نزدیک‌ترین معصوم به شهیدان بوده که علاوه بر نقش الگو و مرجع شهیدان در مبارزه علیه کفار، در ترغیب رزمندگان به شهادت‌طلبی و نیز تسلی‌بخشی به خانواده‌های شهیدان تعیین‌کننده بوده و در راهنمایی خانواده و جوانان از منظر شهیدان سهم قابل‌توجهی داشته است. علاوه بر ایشان، امام زمان (عج)، امام علی (ع)، حضرت فاطمه (س) و حضرت رضا (ع) ازجمله معصومین و همچنین حضرت زینب (س) از دیگر بزرگوارانی بوده‌اند که شهیدان ارتباط قلبی محکمی با آنان داشته‌اند و همواره پیروی از آن‌ها را به دیگران توصیه نموده‌اند. خسروی زارگز و بخشی (۱۳۹۶) به انگیزه‌سنجی رزمندگان اسلام برای حضور در دفاع مقدس پرداختند. این پژوهش با بررسی ۱۰۹ وصیت‌نامه شهدای خراسان جنوبی و تحلیل آن دریافت که انگیزه رزمندگان برای حضور در جبهه در سه بخش انگیزه‌های دینی، انقلابی و ملی دسته‌بندی‌شده است. اعتمادزاده و امیریان (۱۳۹۵) به بررسی دیدگاه تربیتی شهدای جنگ تحمیلی استان کرمانشاه به استناد وصیت‌نامه آن‌ها پرداختند. آموزه‌های تربیتی شامل: وظیفه‌محور بودن، کامل و الهی بودن، عمل‌گرایی، پیوسته، پویا و همیشه فعال‌بودن، توجه ویژه به نهاد خانواده، تربیت فرزند، مهم‌ترین وظیفه والدین ذکرشده است و هدف اصلی از تربیت، پرستش خداست. اهداف بعدی تربیت عبارت‌اند از پرورش روح اجتماعی، پرورش شخصیت اخلاقی، تعلیم حکمت و دانش‌اندوزی، پرورش نیروی تفکر، عدالت‌خواهی، تکامل انسان، دوستی با ملل، برادری و همکاری و تقوا. ربیعی و تمنایی (۱۳۹۲) به تحلیل گفتمان وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی پرداختند. مضامین و محورهای اصلی وصیت‌نامه‌های موردنظر عبارت بودند از: ولایت‌فقیه و رهبری امام خمینی، استکبارستیزی و در رأس آن امریکا، واقعه کربلا و شهادت امام حسین (ع)، حجاب، نماز جماعت و نماز جمعه، نفی زندگی دنیایی، توصیه به گریستن برای شهدای کربلا به‌جای گریستن برای شهادت خودشان. افتخاری و جانی پور (۱۳۹۲) با تحلیل ۳۸ وصیت‌نامه شهدای دانشگاه امام صادق (ع) به روش تحلیل محتوای اسنادی دریافتند که منابع قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران شامل ابعاد فرهنگی (پرچم‌داری انقلاب جهانی، اصلاحات فرهنگی، توسعه علمی کشور، باورهای دینی و ایمان باوری، جهاد و مجاهدت رزمندگان، عزت‌مداری و الگوگیری از عاشورا)، اقتصادی و سیاسی (ولایت‌مداری و رهبری، وحدت و اعتماد ملی، احیای هویت جهان اسلام) است. پشتدار و میرکاظمی (۱۳۹۱) به نقد و بررسی وصایای فرماندهان شهید لشکر از دیدگاه نشانه‌شناسی پرداختند. در این پژوهش جملات وصایای ۱۹ تن از فرماندهان لشکر که در جنگ هشت‌ساله ایران و

عراق به شهادت رسیدند بررسی شد و نتایج نشان داد متون وصایای فرماندهان شهید لشکر، عمدتاً حاوی کنش‌های ترغیبی، ارجاعی و عاطفی است و نسبت فراوانی آن‌ها نیز نزدیک به هم است. همچنین بیشتر کاربرد زمان افعال در جملات و کنش‌های وصایا متعلق به زمان حال و سپس مربوط به زمان آینده است. ضمناً در بررسی‌های بینامتنی، استفاده فراوان از آیات، احادیث و کلام دیگران در متن وصایا نشانگر آن است که فرماندهان شهید لشکر در حد بالایی تحت‌تأثیر رهبران و پیشگامان انقلاب، به‌ویژه امام خمینی (ره) و همچنین آموزه‌های قرآنی و دینی بوده‌اند. اخوان ارمکی (۱۳۹۰) به بازخوانی وصیت‌نامه شهدا و ارائه راهکارهایی جهت تقویت فرهنگ ایثار و شهادت پرداخت و دریافت راهکار ترویج چنین فرهنگی، شناخت و آگاهی جوانان از دیدگاه شهداست. صفی پوریان (۱۳۸۵) به بررسی عوامل انگیزشی در شهادت‌طلبی کارکنان لشکر ۲۳ تکاور نزاجا پرداخت. در این پژوهش سه انگیزه شناسایی شد. نخست، تأثیر ارزش‌های دینی (خداجویی) به‌گونه‌ای که چنین نتیجه‌گیری می‌شود انگیزه اصلی شهادت‌طلبی باید خداخواهانه باشد. سپس تأثیر ارزش‌های اجتماعی (دگرخواهی) به‌گونه‌ای که برای بیرون‌راندن دشمن از مناطق اشغال‌شده به میزان خیلی زیادی مؤثر بوده است. در نهایت ارزش‌های فردی (خودیابی) به معنای پیدا نمودن هویت و یافتن خود واقعی و معنی‌دادن به زندگی و احساس تکلیف و تعهد عمیق به رسالت انسانی و زیبایی‌گرایی و مرگ حماسی و میل به جاودانگی از آن نوع است.

وجه نوآوری مقاله حاضر نسبت به مطالعات پیشین:

اگرچه محققان پیشین تا حدود زیادی در تحلیل وصایای شهدا به شناسایی مفاهیم موجود در آن کوشیده‌اند، تحقیق کنونی بر روی جامعه آماری وصایای فرماندهان شهید پایتخت انجام‌شده است. همچنین علاوه بر تلاش برای پیداکردن مفاهیم، به جزئیات بیشتری در باب رهنمودهای شهدا به نسل جوان پرداخته است. می‌توان از این جمله مقام معظم رهبری برای لزوم ادامه چنین تحقیقاتی اشاره کرد؛ «ما روی مسئله شهدایمان انصافاً کم‌کاری کردیم» (بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای هفتم تیر و جمعی از خانواده‌های شهدای استان تهران، ۱۳۹۴/۰۴/۰۶). در بخش نتیجه‌گیری میزان شباهت‌ها و تفاوت‌ها در میان مؤلفه‌ها و متغیرهای شناسایی شده در تحلیل وصایای فرماندهان شهید پایتخت (تحقیق کنونی) و سایر تحلیل وصیت‌نامه‌های شهدا آورده شده است. برخی از متغیرها، از مؤکدترین وصایای شهداست که باید بر اساس آن راهبردها تدوین شوند.

جدول ۱- مروری بر پیشینه پژوهش

محقق و سال	عنوان	روش تحقیق	مهم‌ترین یافته‌ها
عابدی کوشالشاه و همکاران (۱۴۰۰)	بازشناسی جایگاه معنایی ارزش‌های اجتماعی در وصایای شهدای دفاع مقدس و مدافع حرم	کیفی	۱) ارزش‌های فردمحور، ۲) ارزش‌های خانواده‌محور، ۳) ارزش‌های جامعه‌محور، ۴) ارزش‌های مدیریت‌محور و ۵) ارزش‌های دین‌محور
سلمان‌پور سیاوشی و همکاران (۱۳۹۹)	شناسایی مؤلفه‌های گفتمان مقاومت انقلابی شهدا در تحقق بیانیه گام دوم انقلاب اسلامی	کیفی- تحلیل اسنادی	دین مبین اسلام، ولایت‌مداری، انتظار مهدویت، شهادت‌طلبی و فداکاری، مبارزه با استکبار جهانی، استقلال، آزادی و دفاع از محرومان
جلیلیان (۱۳۹۹)	ارائه الگوی تفکر راهبردی مدیران جهادی را بر اساس وصیت‌نامه الهی سیاسی شهید قاسم سلیمانی	کیفی- تحلیل مضمون	۱) دین‌مداری، ۲) ولایت‌مداری، ۳) فرهنگ شهادت‌طلبی، ۴) وحدت‌گرایی اسلامی، ۵) حکمرانی خدامحورانه و ۶) اقتدار نظامی و دفاعی
عابدینی و همکاران (۱۳۹۸)	طراحی و تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس	کیفی- گراندد تئوری	شرایط علی (امیدواری به خداوند، هدف‌دار بودن، دفاع از وطن) شرایط پیش‌برنده (احساس دین به انقلاب، تبلیغات منفی دشمنان، جنگ دشمنان با نظام) شرایط بازدارنده (فردگرایی، ناکارآمدی ارتباطی و نداشتن هدف جمعی)
نظری و همکاران (۱۳۹۸)	کشف مبانی فلسفی آموزه‌های تربیتی وصیت‌نامه شهدای دانشجوی دوران دفاع مقدس	کیفی- تحلیل محتوای عمیق	هستی‌شناسی، انسان‌شناسی (آزادی، مسئولیت، پاک سرشتی)، شناخت‌شناسی (شناخت، وحی، کاریزما، عقل)، ارزش‌شناسی (عبادی، اخلاقی و آگاهی)
فروغ زاده و سلطانی (۱۳۹۷)	تحلیل محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا با تأکید بر مفاهیم الگو و توسل به ائمه	کیفی- تحلیل محتوا	بعد از نام و یاد خداوند به ترتیب امام حسین (ع)، امام زمان (عج)، امام علی (ع)، حضرت فاطمه (س) و حضرت رضا (ع) ازجمله معصومین و همچنین حضرت زینب (س)
خسروی زارگز و بخشی (۱۳۹۶)	انگیزه‌سنجی رزمندگان اسلام برای حضور در دفاع مقدس	کیفی	انگیزه‌های دینی، انقلابی و ملی
محمودی و توکلی زاده (۱۳۹۵)	مطالعه موردی وصیت‌نامه فرماندهان پاسدار شهید استان کرمان	کیفی	محور اصلی شامل خداوند و اسلام

اعتمادزاده و امیریان (۱۳۹۵)	بررسی دیدگاه تربیتی شهدای جنگ تحمیلی استان کرمانشاه به استناد وصیت‌نامه آن‌ها	کیفی- تحلیل مضمون	آموزه‌های تربیتی (وظیفه‌محور بودن، کامل و الهی بودن، عمل‌گرایی، پیوسته، پویا و همیشه فعال‌بودن، توجه ویژه به نهاد خانواده، تربیت فرزند
افتخاری و جانی پور (۱۳۹۲)	تحلیل وصیت‌نامه شهدای دانشگاه امام صادق (ع)	کیفی- تحلیل محتوای اسنادی	ابعاد فرهنگی (پرچم‌داری انقلاب جهانی، اصلاحات فرهنگی، توسعه علمی کشور، باورهای دینی و ایمان باوری، جهاد و مجاهدت رزمندگان، عزت‌مداری و الگوگیری از عاشورا)، اقتصادی و سیاسی (ولایت‌مداری و رهبری، وحدت و اعتماد ملی، احیای هویت جهان اسلام)
ربیعی و تمنایی (۱۳۹۲)	تحلیل گفتمان وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی	کیفی- تحلیل گفتمان	ولایت‌فقیه و رهبری امام خمینی، استکبارستیزی و در رأس آن امریکا، واقعه کربلا و شهادت امام حسین (ع)، حجاب، نماز جماعت و نماز جمعه، نفی زندگی دنیایی، توصیه به گریستن برای شهدای کربلا به‌جای گریستن برای شهادت خودشان
پشتدار و میرکاظمی (۱۳۹۱)	نقد و بررسی وصایای فرماندهان شهید لشکر از دیدگاه نشانه‌شناسی	کیفی	تحت تأثیر رهبران و پیشگامان انقلاب، به‌ویژه امام خمینی (ره) و همچنین آموزه‌های قرآنی و دینی
اخوان ارمکی (۱۳۹۰)	بازخوانی وصیت‌نامه شهدا و ارائه راهکارهایی جهت تقویت فرهنگ ایثار و شهادت	کیفی	لزوم شناخت و آگاهی جوانان از دیدگاه شهدا
صفی پوریان (۱۳۸۵)	بررسی عوامل انگیزشی در شهادت‌طلبی کارکنان لشکر ۲۳ تکاور نزاجا	کیفی	ارزش‌های دینی (خداجویی) مانند شهادت‌طلبی، ارزش‌های اجتماعی (دگرخواهی) مانند بیرون‌راندن دشمن از مناطق اشغال‌شده، ارزش‌های فردی (خودیابی) مانند احساس تکلیف و تعهد عمیق به رسالت انسانی و زیبایی گرایی و مرگ حماسی و میل به جاودانگی

۳- روش تحقیق

۳-۱- نوع تحقیق

با توجه به تحلیل و شناسایی مؤلفه‌های وصایای شهدای پایتخت، نوع تحقیق از نوع توسعه‌ای است و با توجه به هدف تحقیق جهت کاربردی‌سازی آن، از نوع کاربردی نیز می‌باشد.

۳-۲- استراتژی کلی تحقیق

استراتژی تحقیق در این مطالعه، از نوع کیفی و با رویکرد تحلیل مضمون است.

۳-۳- روش‌های گردآوری داده‌ها

این پژوهش به بررسی وصایای و دست‌نوشته‌های شهدای پایتخت باهدف شناسایی مؤلفه‌های راهبردی شهدا انجام‌شده است. ازاین‌رو، شیوه گردآوری داده‌ها مبتنی بر بررسی اسناد و مدارک و مطالعه کتابخانه‌ای است.

۳-۴- روش‌های تحلیل داده‌ها

به‌منظور تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده، از روش تحلیل مضمون که رویکردی کیفی دارد، استفاده‌شده است. تحلیل مضمون روشی برای شناسایی، تحلیل و گزارش الگوها و مضامین موجود در داده‌ها است. این روش داده‌ها را به داده‌هایی غنی و تفصیلی تبدیل می‌کند. به‌طورکلی تحلیل مضمون، روشی است برای ۱) دیدن متن، ۲) برداشت و درک مناسب از اطلاعات به‌ظاهر غیرمرتبط، ۳) تحلیل اطلاعات کیفی، مشاهده نظام‌مند یک شخص، یک تعامل، یک گروه، موقعیت و ... و در نهایت ۴) تبدیل داده‌های کیفی به داده‌های کمی (زرگران و همکاران، ۱۴۰۰). می‌توان گفت تحلیل مضمون، شامل جستجو در مجموعه‌ای از داده‌ها (مصاحبه‌ها، گروه‌های کانونی و یا متون) به‌منظور یافتن الگوهایی تکراری از معانی است. شکل و محصول تحلیل مضمون ممکن است متفاوت باشد لذا مهم است که سؤالات تحقیق، قبل و حین تحلیل مضمون، موردتوجه و بررسی قرار گیرند. شبکه مضامین به‌عنوان یک ابزار تحلیلی از ویژگی‌های کلیدی مشترک با بسیاری از تحلیل‌های کیفی برخوردار است؛ لذا نمی‌توان مبانی نظری خاصی را به این روش اختصاص داد. شبکه مضامین به دنبال کشف و درک یک مسئله با اهمیت یک ایده به‌جای تبیین تعاریف متعارض از یک مسئله می‌باشد. شبکه مضامین روش ساده‌ای برای سازمان‌دهی تحلیل مضمونی از داده‌های کیفی است. تحلیل مضمون به دنبال استخراج مضامین برجسته یک متن در سطوح مختلف است؛ شبکه مضامین نیز به دنبال تسهیل ساختاردهی و ترسیم این مضامین می‌باشد. به عبارتی برای شناسایی و تشریح چرایی و چیستی یک پدیده می‌توان از تحلیل مضمون استفاده کرد. شبکه مضامین بر اساس یک‌رویه مشخص، مضامین پایه،

سازمان‌دهنده و فراگیر را نظام‌مند می‌کند: سپس این مضامین به‌صورت نقشه‌های شبکه وب رسم می‌شوند که در آن مضامین برجسته هر یک از این سه سطح همراه با روابط میان آن‌ها نشان داده می‌شود.

۳-۵- جامعه و نمونه

جامعه آماری تحقیق کنونی، کلیه فرماندهان شهید پایتخت هستند. اسناد و مدارک شامل وصیت‌نامه‌ها و دست‌نوشته‌های شهدا از طرف بنیاد شهید دریافت شد. درنهایت تعداد ۱۰۰ وصیت‌نامه (که به‌طور کامل موجود و مورد رضایت خانواده شهدا جهت تحلیل بود) مورد تحلیل قرار گرفت. جدول ۲ مشخصات فرماندهان شهید پایتختی که وصیت‌نامه‌شان مورد تحلیل قرار گرفت آورده شده است.

جدول ۲- اسامی فرماندهان شهید پایتخت (وصایای موردبررسی قرارگرفته)

ردیف	نام و نام خانوادگی	ردیف	نام و نام خانوادگی	ردیف	نام و نام خانوادگی
۱	محمدابراهیم همت	۳۴	مرتضی زارع	۶۷	احمد نوزاد
۲	رزاق (رضا) چراغی	۳۵	عباس شعف	۶۸	حسین اسلامیت
۳	عباس کریمی قهرودی	۳۶	علی‌اصغر شمس	۶۹	احمد جوانبخش
۴	سعید مهتدی	۳۷	امیرمقصود صادق یکتا	۷۰	حسن خیرآبادی
۵	غلامرضا صالحی	۳۸	علی‌اصغر صفرخانی	۷۱	منوچهر رضایی
۶	علیرضا نوری	۳۹	محمد عیدی	۷۲	محمدرضا سلطانی
۷	سید محمدرضا دستواره	۴۰	علیرضا فروزش	۷۳	محمدتقی پکوک
۸	اکبر زجاجه	۴۱	احسان اله قاسمیه	۷۴	محمد مجازی
۹	محمد شهبازی دستجره	۴۲	حسین علی قجه‌ای	۷۵	جواد واضحی فرد
۱۰	مجید رمضان	۴۳	محمدرضا کارور	۷۶	قاسم اله وردی
۱۱	احمد اسکندری	۴۴	رضا گودینی	۷۷	سید محمد حسینی
۱۲	سعید سلیمانی	۴۵	سید مهدی لاجوردی	۷۸	سید محمدرضا موسوی پناهنده
۱۳	عباس محمد ورامینی	۴۶	اسماعیل لشکری	۷۹	علیرضا رحمانی
۱۴	محمود شهریاری دستجره	۴۷	ابراهیم علی معصومی	۸۰	حجت اله نیکچه

ردیف	نام و نام خانوادگی	ردیف	نام و نام خانوادگی	ردیف	نام و نام خانوادگی
۱۵	اکبر حاجی‌پور امیدیزیج	۴۸	احمد ملاسلیمانی	۸۱	علی‌اکبر هاشمی
۱۶	سید یوسف کابلی	۴۹	سید رحمت اله میرتقی	۸۲	حسن‌علی یاری نسب
۱۷	علیرضا ناهیدی	۵۰	کاظم نجفی رستگار	۸۳	اسداله پازوکی
۱۸	محسن نورانی	۵۱	محمدصادق شکوری گرگانی	۸۴	منصور حاج امینی نجف‌آبادی
۱۹	مهدی خندان	۵۲	علی صبوری قمی	۸۵	احمد حاجی‌خانی
۲۰	سید ابراهیم کسائیان	۵۳	محمد عبادیان	۸۶	سید ناصر حسینی
۲۱	محمدحسین ترابیان	۵۴	مهدی کروبی	۸۷	ابراهیم خلج
۲۲	بهمن نجفی	۵۵	قلی حمزه اکبری	۸۸	مجید زادبود
۲۳	مرتضی ابراهیمی ولوجردی	۵۶	هوشنگ امیری	۸۹	حمیدرضا زرچینی
۲۴	علی‌اصغر ارسنجانی	۵۷	حسن امیری فرد	۹۰	محمدتقی ستاریان
۲۵	سید محمد اینانلو	۵۸	حمیدرضا آجرپز قزوینی	۹۱	فتح اله شاه‌آبادی
۲۶	احمد بابایی	۵۹	بهروز آذری	۹۲	مرتضی مفاخری
۲۷	عمران پستی	۶۰	حسین بخشی	۹۳	میرمحمد موسوی اقدس
۲۸	بهرام تندسته	۶۱	علی‌اصغر بشکیده	۹۴	عباس هادیان
۲۹	علی تورانلو	۶۲	رجب علی بکشلو	۹۵	محرم آوردگانی احمدنسب
۳۰	محمود ثابت نیا	۶۳	اصغر بهفر	۹۶	خسرو گودرزی
۳۱	مرتضی خان‌جانی	۶۴	محمود پیربداغی	۹۷	یوسف رضا ابوالفتحی
۳۲	حمید رشیدی	۶۵	علی‌اکبر توتونچی	۹۸	سید مصطفی ادب‌دوست
۳۳	داریوش ریزه بندهی	۶۶	علی جزمانی حسین‌آبادی	۹۹	منصور آرنگ
				۱۰۰	حمیدرضا بندیی

۳-۶- روایی و پایایی ابزار جمع‌آوری اطلاعات

به‌منظور بررسی روایی، علاوه بر مقایسه و تطبیق یافته‌ها و مضامین سازمان‌دهنده و پایه با مطالعات پیشین، از دو پژوهشگر ارشد در بخش پژوهش بسیج درخواست شد تا بر

نحوه کدگذاری و استخراج نظارت داشته باشند. همچنین به‌منظور بررسی پایایی، از یک دانشجوی دکتری مدیریت درخواست شد تا مجدداً و به‌صورت مستقل، به کدگذاری ۳ وصیت‌نامه پرداخته و نتایج این کدگذاری‌ها به روش کاپای کوهن با ضریب ۰/۷۴ تأیید شد.

۴-۷- مراحل انجام و به‌کارگیری روش

مطابق با روش تحلیل مضمون، برای شناسایی مضامین ابتدا به تجزیه وصایای پرداخته شد. به این منظور هر وصیت‌نامه چندین بار مطالعه و کدگذاری اولیه شد. سپس، از میان بخش‌های کدگذاری شده در متن، مضامین استخراج و بازبینی شدند. درنهایت، مضامین مرتب‌شده و به مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر دسته‌بندی شدند. درنهایت، شبکه مضامین ترسیم شد. در ادامه شبکه مضامین توصیف شد و مرتبط با سؤالات تحقیق و مبانی نظری، گزارش نهایی تنظیم شد.

۴- یافته‌های تحقیق

پس از بررسی متن وصیت‌نامه‌های شهدای پایتخت و انجام فرایند کدگذاری و بازنگری چندباره کدها، ۱۲۴ مضمون پایه شناسایی شد و با ترکیب مضامین مبتنی بر قرابت، ۱۹ مضمون سازمان‌دهنده به دست آمد. درنهایت، در ۵ مضمون فراگیر دسته‌بندی شدند که مراحل کدگذاری به‌صورت نمونه در جدول ۳ و تحلیل نهایی در جدول ۴ نشان داده‌شده است.

جدول ۳- نمونه تحلیل وصیت‌نامه فرماندهان شهید پایتخت

وصیت شهید	متن	کدهای استخراجی
عباس هادیان	همه این دوست داشتن‌ها حدی دارد و حد آن زمانی است که جهاد در راه خدا و یاری‌دادن دین خدا مطرح نباشد که هرگاه مطرح شد، سروجانم فدای دین خدا	فداکاری و ایثار در راه اسلام، جنگ و مبارزه با دشمنان اسلام
میرحمید موسوی اقدس	باید هدف و آنچه شهیدان می‌گفتند را برای آیندگان بازگو کنیم برای عالمیان روشن کنیم شهدا خالق یگانه عالم بشریت را انتخاب کردند.	شهادت یک انتخاب آگاهانه
مرتضی مفاخری	شهادت برای ما افتخار است و هرکس لایق باشد به چنین مقام بالایی می‌رسد	لیاقت شهید شدن
اصغر بهفر	از شما می‌خواهم در شب‌های چهارشنبه دعای توسل برگزار کنید تا شاید بدین‌وسیله پاک‌تر و قلب‌ها به خدا نزدیک‌تر شود و امر واجب اسلامی که همانا انفاق به مستمندان می‌باشد را فراموش ننمائید.	انفاق، گذشت و بخشیدن یکدیگر، اعتقاد به ائمه توکل و سپردن همه چیز به خدا و ائمه طاهرین (ع)، توجه به واجبات، دلجویی از فقرا و تهیدستان

رجب‌علی بکشلو	برادر کاسب، باید تو با پولت و سرمایه‌ت از آرمان انقلاب و خون شهدا حفاظت کنید و خواهر مسلمان با حجاب خودش و عفت خودش از آرمان انقلاب و اسلام و شهدا دفاع کند.	نقش مهم زنان در جامعه، تأکید بر عفت خواهران، حفظ حجاب، تعهد به اسلام و انقلاب و قرآن، حفاظت از اسلام تا زمان ظهور منجی بشریت، نگهداری از انقلاب اسلامی
مهدی بخشی	هیچ وقت از هجرت من به‌سوی پروردگار افسوس مخورید زیرا این راهی بود که خود انتخاب کردم. آری من می‌روم تا با خون سرخ خود ایران و اسلام را گلستان کنم	حفاظت از اسلام تا زمان ظهور منجی بشریت، شهادت یک فیض الهی، شهادت یک انتخاب آگاهانه
حسن امیری فرد	از همین کودکی درس مقاومت، شجاعت، شهامت و شهادت در راه خدا را برایشان ترسیم نمایید و فرزندانی که باید آینده‌سازان مخلص انقلاب و اسلام باشند.	انتقال ارزش‌ها به نسل بعدی
عباس محمد ورامینی	نکته بسیار ظریفی که در اینجا مشهود است ارتباط قوی بین امام و امت می‌باشد که به فضل الهی این دو هم جهت حرکت می‌کنند.	حرکت هم‌جهت، پیرو واقعی بودن
احمد اسکندری	درصورتی‌که جنازه من به دست شما رسید، بدون هرگونه تجملات مرا دفن کنید.	دوری از تجملات (عدم اسراف)
غلامرضا صالحی	ای مردم مسلمان دست‌به‌دست هم بدهید و وحدت را حفظ کنید که در این صورت پیروزی اسلام بر کفر حتمی است	حفظ وحدت، جنگ و مبارزه با دشمنان اسلام، ایستادگی تا پیروزی

جدول ۳- تحلیل مضامین وصایای فرماندهان شهید پایتخت

مضامین فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	مقوله	مفهوم	کدها
رفتاری	خدمتگزاری	نگهداری از انقلاب اسلامی	نگرشی	آخرت‌اندیشی	تهیه توشه آخرت
		حفاظت از اسلام تا زمان ظهور منجی بشریت			تقوی پیشه‌کردن
		احترام به خانواده شهدا			معامله سعادتمند با خداوند
		دلجویی از فقرا و تهیدستان			عدم تعلق به مادیات دنیوی
		برقراری عدالت در سرزمین اسلامی		امیدواری	دوری از یاس و ناامیدی
		خدمت پاسداران به ملت			دریادل بودن
		خدمتگزاری مسئولین نظام			دعای خیر کردن
		حقوق متقابل مردم و نظام		وحدت‌گرایی	حفظ وحدت

	ولایت‌مداری	پیروی، فرمان‌برداری و اطاعت از امام			حرکت هم‌جهت
		حمایت از امام			عدم ارتباط‌دهی اشتباهات فردی به نهضت انقلابی
		ادامه مسیر امام و شهدا و عدم غفلت از این مسیر			پرهیز از هرگونه تفرقه
		تنها نگذاشتن رهبر انقلاب اسلامی			دفع فتنه
		همکاری با رهبریت امت اسلامی			دوری از منافقان
		ادامه‌دار و جریان‌دار بودن ولایت‌فقیه			تعهد به اسلام و انقلاب و قرآن
		ارزش‌نهادن به روحانیت		آزادگی	تأکید بر جهاد سازندگی
		پیروی از پیامبر و ائمه اطهار			بیداری ملت‌ها
		پیرو واقعی بودن			گسترش جهان اسلام
	حق‌طلبی	ایستادگی تا پیروزی			فداکاری و ایثار در راه اسلام
		جنگ و مبارزه با دشمنان اسلام		شهادت‌طلبی	عشق به شهادت
		ایمان به حقیقت پایدار			نگرش مثبت نسبت به شهادت
		پیروزی مسلمانان جهان			زنده‌بودن شهدا نزد خدا
		برچیده‌شدن ریشه منافقین			عشق‌ورزیدن به شهدا
		مبارزه با کافران			مقام قرب شهدا (قربت شهدا به خدا)
		ظلم‌ستیزی			آرزوی شهادت داشتن
		مبارزه با استکبار جهانی			لیاقت شهیدشدن
		نجات مستضعفین			سیمای نورانی شهدا
		رسوایی دشمنان اسلام			رستگاری در سایه شهادت
	عمل‌گرایی	تناسب حرف با عمل			شهادت یک انتخاب آگاهانه
		امربه‌معروف و نهی‌ازمنکر			شهادت یک فیض الهی

		عمل به شعارهای انقلابی			شهادت یک مسیر شرافتمندانه برای برگشت به‌سوی خدا
		استمرار حرکت			مقام متعالی شهدا نزد خداوند
		مسلمان نمونه بودن			طلب هدایت در مسیر شهادت
		حسینیه‌سازی	دانشی	خودشناسی	رشد انسانی در سایه انسان‌شناسی
ارزشی	ارزش‌های اخلاقی	عدالت‌ورزی			آموزش‌دیدن
		عدم انتقام‌جویی شخصی			شناخت ویژگی‌های برتر انسانی
		پرهیز از ریاکاری			شناخت تکالیف انسان
		نفی دروغ‌گویی و تأکید بر صداقت			خودسازی
		عدم اسراف نعمات خداوند		جهان‌بینی اسلامی	فناپذیری دنیا
		حفظ آبروی یکدیگر			اصالت جهان‌بینی اسلامی
		دوری از انواع فساد مالی و امور غیراخلاقی			سرلوحه قراردادن فرامین الهی در تمامی امور دنیوی
		تعهد و پایبندی به پیمان			اسلام نجات‌دهنده بشریت
	ارزش‌های دینی	شناخت ارزش‌های اسلامی (و پایبندی به آن)			حل‌شدن در ذات و مشیت الهی
		مؤمن واقعی بودن			عدم به بطلان گذراندن زندگی
		ایمان به خدا		دعوت به مطالعه	تأکید بر کتاب‌خوانی
		شکرگزاری خداوند در هر موقعیتی			تفحص در مورد اسلام
		عمل برای رضای خدا			دعوت به تعقل
		استعانت به پروردگار			بی‌توجهی به تبلیغات غربی
		باور و اعتقاد قلبی به یگانگی خدا		اصول تربیتی	انتقال ارزش‌ها به نسل بعدی
	ارزش‌های انسانی	سرسختی			تربیت دینی و اسلامی
		صبوری و شکیبایی			عبرت‌آموزی

		انفاق، گذشت و بخشیدن یکدیگر			تداوم فرهنگ اصیل اسلامی
		مبارزه با هوای نفس			قدردانی از والدین
		تزکیه نفس			احترام به بزرگ‌ترها
تکلیفی	ادای واجبات و پایبندی به مستحبات	درنظرگرفتن حلال و حرام در هر کاری			اهمیت رشد در خانواده مذهبی
		ادای فریضه‌های دینی همچون نمازهای یومیه			نگهداری از والدین
		تأکید بر حضور در نمازجمعه			محیط منزل با ارزش‌های اسلامی
		ارزش نماز سروقت	ادامه تکلیفی	مناجات و توسل به ائمه طاهرین (ع)	ذکر مداوم بزرگ‌تر بودن خداوند از مشکلات و مصائب

هدف پژوهش کنونی، تحلیل وصایای فرماندهان شهید پایتخت بود. همان‌طور که از تحلیل‌های انجام‌شده مشخص است، شهدا بر موضوعات گوناگونی ازجمله ارزشی، رفتاری، نگرشی، تکلیفی و دانشی تأکید داشتند که به‌طور مفصل در ادامه تشریح می‌شوند.

۱) مفاهیم ارزشی

- ارزش‌های اخلاقی

شهدا به جنبه عدالت‌خواهی در امور اشاره داشتند. همچنین از رفتارهای غیراخلاقی همچون ریاکاری، دروغ‌گویی، اسراف نعمات، آبروریزی نهی کرده‌اند و از مخاطبان درخواست کردند به‌عنوان یک مسلمان، اخلاق‌مدار زندگی کنند. یکی دیگر از جنبه‌های اخلاقی مشاهده‌شده در وصایای شهدا، تأکیدشان بر عدم خلف وعده یا به‌بیان‌دیگر، پایبندی به عهد است. شهدا نیز آیندگان را به پایبندی به عهدی که بندگان با خدا، حاکم و یا سایر بندگان بسته‌اند، دعوت می‌کند. برای مثال، در مورد تقسیم اموال خود، به حق سایر بندگان شریک در آن اشاره‌کرده، یا به عدم امکان انجام تعهداتش در قبال به خدمت به مادر و پدر، همسر و فرزندان ابراز ناراحتی کرده و طلب مغفرت می‌کند. «لطفاً اگر کسی از من پولی یا چیز دیگری می‌خواست به او بدهید، زیرا من سعی کرده‌ام حق‌الناس‌هایم را ادا کرده باشم و بروم (شهید حسین اسلامیت)»؛ «مرا ببخشید که نتوانستم فرزند خوبی برای شما باشم (شهید محمدتقی پکوک)». در دنیای امروزی که شاهد بسیاری از مصادیق غیراخلاقی هستیم، توجه شهدا به این موضوع قابل‌توجه است که همواره معیارهای اخلاقی و دوری از فساد و بی‌اخلاقی را حتی در شرایط جهاد و شهادت رعایت و توصیه کرده‌اند.

- **ارزش‌های دینی**

در جامعه ایرانی، منبع اعتقادات دینی، خداوند، کتابش، حضرت رسول (ص) و ائمه اطهار بوده درحالی‌که منبع ارزش‌های حاکم بر جامعه انقلابگری و اعتقاد به اصول اساسی انقلاب اسلامی می‌باشد؛ بنابراین ارزش‌های دینی و حکومت اسلامی، یکی از موضوعات مورد توصیه شهداست. شهدا از آیندگان خواستند که همواره ارزش‌های اسلامی را بشناسند و باایمان به خدا، شکرگزاری و باور و اعتقاد قبلی به درگاه خدا، مسیر سعادت را هموار نمایند. یک مؤمن واقعی که تمامی فعالیت‌هایش در راستای رضایت خداست. ارزش‌های دینی را حفظ کرده و اهمیت آن را درک می‌کند. در باب ارزش‌های دینی و اهمیت حفظ دین اسلام، می‌توان گفت شهدا به پیام خداوند متعال در سوره توبه آیه ۲۰ لبیک گفتند. در این آیه، ایمان، هجرت و جهاد، همچون تقوا، در رأس همه ارزش‌هاست. «آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا ...» اعظم درجه در محاسبات الهی، ایمان، هجرت و جهاد ملاک ارزش است. «عِنْدَ اللّهِ» ایمان، لازمه کمالات دیگر است، مطابق با کلمه آمَنُوا ارزش همه کارهای مقدس به نیت آنهاست. «فِی سَبِیلِ اللّهِ» فوز و رستگاری، تنها در سایه ایمان، هجرت و جهاد است.

در وصایا شهدا، نقش اسلام و ارزش‌های اسلامی بسیار پررنگ است به‌نوعی که در ابتدای کثیری از وصیت‌نامه‌ها، ابتدا شهادتین و شکرگزاری از خداوند و بیان ارزش‌های دینی که به‌خاطر آن در این جبهه گام نهادند، دیده می‌شود. برای مثال «من به مدت دو ماه و ۷ روز، روزه به درگاه خدای بزرگوار بدهکار هستم، چون در جبهه بودم و طبق قانون خدا قادر به گرفتن آن روزه نبودم، مقداری نماز قضا دارم چون آن‌قدر بی‌ارزش بودم که این سعادت در بعضی مواقع نصیبم نشد که خالقم را سجده کنم (شهید سید ابراهیم کسائیان)»، «خدایا، این بنده ضعیف و ذلیل و گنه‌کار تو می‌خواهد که او را ببخشید و بیامرزی و قلم عفو بر اعمال او بکشی (شهید احمد بابایی)»، «شکر خدا را که نعمت دوستان خوب را به من عطا کرده، دوستانی که عشق خدا را در سر دارند، دوستانی که جز رضای خدا، چیزی نمی‌خواسته‌اند (شهید بهرام تندسته)»، «خدایا بهترین لذت‌های دنیایی و آخرت را به من عطا کن و آن را لذت بهترین که می‌دهی در عبادت کردن تو قرار بده (شهید داریوش ریزه وندی)»، «به‌راستی که چه لذت‌بخش است مطیع امر حق‌تعالی بودن، عبادت خدا به‌جای آوردن (شهید محمدرضا کارور)».

- **ارزش‌های انسانی**

منظور از ارزش‌های انسانی، مفاهیمی است که یک انسان را ارزشمند می‌سازد. در اینجا، مفهوم‌سازی کلمه انسان با واژگانی همچون صبوری، شکیبایی، گذشت، خلوص نیت و مبارزه با هوای نفس انجام‌شده است. آنچه انسان را از سایر موجودات متمایز می‌سازد. برای مثال

«از فقرا و یتیمان حتماً دلجویی کنید (شهید مهدی خندان)»، «توصیه‌ام به برادران این است که تزکیه نفس و جهاد اکبر که به دنبال مظاهر فساد و علائق دنیایی نرفتن و با دوست بد هم‌نشین نشدن (شهید مهدی کروبی)». در صحنه‌های شهادت، نیایش شهدا به درگاه خدا و خواهان صبر از سوی خدا را شاهد هستیم که درنهایت برکت و پیروزی و فتح و نصر از سوی خداوند به دست آمد. شهدا در وصیت‌نامه‌های خود، با زبانی فروتنانه بیان کردند هرآن چه که به دست آوردند در راه رضای خدا به این امور پرداخته‌اند. در اکثر وصیت‌نامه‌های شهدا از خانواده‌هایشان می‌خواهند در غم ازدست‌دادن فرزندشان، صبوری کنند و گریه نکنند چرا که این کار در راه رضای خدا بوده است. از دیگران می‌خواهند تا در ادامه، به جبهه‌ها آمده و در این مسیر گام بردارند و استقامت کنند و بر سختی‌هایی که در جنگ وجود دارد پایدار بمانند.

- **رفتاری**

اگرچه ارزش‌های اشاره شده، به شکل رفتار خود را نشان خواهد داد، چند رفتار خاص در وصایای مطالعه شده مورد تأکید بیشتری قرار دارند که سبک و شیوه خاصی از رفتارهای جمعی هستند. درواقع این رفتارها، هنجارهای اجتماعی می‌باشند که می‌تواند به پایداری ملت اسلامی ایرانی کمک کند. به‌طورکلی دست‌کم سه اصل خدمت، جهاد و عمل به باورها در وصایای شهدا مشاهده می‌شود که به چند رفتار ویژه خلاصه شده است.

- **خدمتگزاری**

خدمتگزاری، وصیت شهدا به صاحبان مقام و منصب و هر فردی در کشور ایران است. به این معنا که شهدا از ملت ایران خواسته‌اند که در هر حالتی، خدمتگزار به کشورشان باشند. چه این خدمتگزاری در جبهه‌های جنگ باشد، چه در عرصه‌های دانشی و چه در سیاست‌گذاری‌های کلان. همچنین خدمتگزاری را یک رابطه متقابل بین ملت و دولت برشمرده‌اند. برای مثال «بدانید که این مسئولیت‌ها همه امانت است و جمهوری اسلامی ما را امین دانسته (شهید احمد اسکندری)»، «شما را قسم به آنچه برایش ایثارگری می‌کنید کاری کنید که سخنان امام با اعمال شما تطبیق کند و قلب امت دردناک نشود (شهید حسین علی قجه‌ای)».

- **ولایت‌مداری**

پیروی از ولایت‌فقیه و حمایت و اطاعت از آن یکی از مهم‌ترین موضوعات مورد اشاره در وصایای شهداست. برای مثال «امام مظهر صفا و پاکی و خلوص و دریایی از معرفت است. فرامین او را موبه‌مو اجرا کنید تا خداوند از شما راضی باشد؛ زیرا او ولی‌فقیه است (شهید همت)»، «همچون همیشه از اسلام و انقلاب اسلامی و ولایت‌فقیه دفاع کنید (شهید علیرضا

نوری)»، «امام را تنها نگذارید، ما در حال آزمایش‌شدن هستیم (شهید سعید سلیمانی)»، «مانند اهالی کوفه نباشند و امام را تنها نگذارند (شهید حجت اله نیکچه فراهانی)».

می‌توان گفت که ولایت‌فقیه مقوله محوری وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی است. از مهم‌ترین ویژگی‌های رزمندگان اسلام در طول ۸ سال دفاع مقدس، ولایت‌پذیری آنان بود. بارها از لسان مبارک حضرت امام (ره) شنیده شد که فرمودند: «جوانان از من می‌خواهند دعا کنم که خداوند شهادت را نصیبشان کنند». در وصایای شهدا نیز آرزوی شهادت و پیروی از ولایت‌فقیه دو موضوع مهمی است که در راستای یکدیگر آورده‌اند.

اطاعت از خداوند و رسول او و مقام ولایت جایگاه ویژه‌ای در اسلام دارد، ولی این توصیه‌های اکید در میادین جبهه‌های نبرد و در صحنه‌های شهادت و ایثار، نمودی تأکید شده‌تر و چندین‌باره می‌یابد. شهدا با اشاره به آیات قرانی مثل انفال آیه ۴۶ و ۷۲ «وَ أَطِيعُوا اللَّهَ وَ رَسُولَهُ» و از خدا و پیامبرش اطاعت کنید، از ملت و آیندگان درخواست کردند تا ولایت‌مدار باشند و امام را تنها نگذاشته و از او پیروی کنند. اطاعت از خدا و رسول رمز ماندگاری شهادت و رمز شهادت مطلوب اسلامی در سال‌های آغازین اسلام بوده و اطاعت از خداوند و امام خمینی (ره) وصیت شهدای هشت سال دفاع مقدس است. به بیان دیگر، علاوه بر اطاعت از خدا و ولی امر رسول و نبی و مقام ولایت برای همه مسلمین الزامی است، این اطاعت از ویژگی‌های خاص و بارز فرهنگ شهادت و شهیدان اسلامی است. با توجه به اتفاقاتی که در آن سال‌های اولیه انقلاب افتاد و حضور منافقان و توطئه‌های گوناگون، بسیاری از رزمندگان شهید دغدغه خود را از اینکه امام بدون یاور بماند و ملت نتواند یک ملت ولایت‌پذیر باشد، در وصیت‌های خودشان بیان داشته و تلاش کردند تا این امر خطیر را به آیندگان متذکر شوند.

- **حق‌طلبی**

جهاد، مبارزه، جنگ، ظلم‌ستیزی، نجات مستضعفین از مهم‌ترین نکاتی است که در وصایای شهدا مشاهده شد و در اینجا از آن به‌عنوان حق‌طلبی یاد می‌شود. وظیفه‌ای که شهدا آن را در زمان جنگ بر دوش کشیدند. شناسایی حق از باطل یک شایستگی ویژه برای فرماندهان و رزمندگانی است که در جبهه فعالیت دارند. البته که شهدا جنگ‌طلب نبودند و شهادت و مجاهدت آن‌ها با هدف و انگیزه آزادسازی مردان و زنان و کودکان بوده است و شهدا در وصیت خود اشاره کردند که جهاد و مبارزه تنها در مقابل دشمنان اسلام، ظالمان، کفار و برای نجات مظلومان و مستضعفین است. برای مثال «ای عزیزان وقتی سخن حق چنین است آیا بازهم جای درنگ می‌ماند و می‌شود برای آسایش و ... چندروزه، این جهان فانی را به خود خرید؟ یک نگاهی به اطراف خود بیندازید تا کی می‌خواهید شاهد مظلومیت

و به خاک و خون کشیده‌شدن همنوعان خود به دست این چپاولگران باشید؟ تا کی آه مظلومان را از زیر خروارها خاک خواهید شنید؟ (شهید محمدحسین ترابیان)»، «جنگی که شروع شد تا فریاد حق‌طلبی امت مسلمان ایران به رهبری امام را خاموش نماید (شهید احمد بابایی)»، «مکتب خون آمده است برای ویران کردن کاخ ستمگران و ... (شهید محمد عیدی)»، «حضورتان را در صحنه‌های جبهه‌های حق علیه باطل ثابت نگهدارید (شهید محمد مجازی)».

- **عمل‌گرایی**

عمل‌گرایی به معنای یکی بودن حرف و عمل و دوری از شعاردادن است. با توجه به اینکه مبنای جنگ و انگیزه آن، با توسل به اصحاب کربلا و الگو قراردادن آن‌ها در طول هشت سال انجام شد، شهدا تأکید کردند که مبادا پس از پیروزی، رفتارمان با آنچه می‌گوییم متفاوت باشد، یا دچار شعارزدگی شده باشیم. ازاین‌رو، در وصیت‌نامه‌های شهدا بسیار دیده شد که به حسینیه‌سازی و جلسات دعا و ادعیه و حضور همیشگی در اجتماع و آگاهی اشاره‌شده و درخواست شهدا از ملت و آیندگان، عمل در مسیر مسلمان نمونه شدن است. برای مثال «میزان باور هر کسی از کیفیت و نوع اعمالش پیداست (شهید عمران پستی هشتچین)»، «در راه انقلاب و اسلام از هیچ کوششی دریغ نکنید و نسبت به آن بی‌تفاوت نباشید که این بزرگ‌ترین ننگ است (شهید محمدرضا کارور)»، «منافعی که استکبار جهانی در ایران اسلامی ازدست‌داده است، غیرقابل‌تصور است و دشمن روزبه‌روز فشار و ضربه خود را سعی دارد بر پیکر انقلاب وارد کند و ما باید سدی در مقابل این فشار به وجود آوریم (شهید حمیدرضا آجرپز قزوینی)».

۱- تکلیفی

- ادای واجبات و پایبندی به مستحبات

مهم‌ترین خواسته‌های شهدا، پایبندی به اسلام است که برای آن، ادای تکالیف و واجبات در وهله نخست باید انجام شود. تأکید بر نمازهای یومیه به‌ویژه نماز سروقت، روزه‌گرفتن و سایر واجبات تأکید کرده و از ملت خواستند که مستحبات را نیز انجام دهند. در این میان، نمازجمعه مورد اکیدترین مسئله در وصایای شهداست. برای مثال «مادر عزیزم در هنگام نماز امام و رزمندگان را دعا کنید و نمازجمعه را فراموش نکنید (شهید اکبر حاجی پورامیردیزج)»، «نمازتان را حتماً اول وقت بخوانید، اگر نمازتان درست باشد همه چیز شما درست خواهد شد (شهید ابراهیم علی معصومی)».

- **مناجات و توسل به ائمه طاهرین (ع)**

ناگفته نماند که فرهنگ ایثار، شهادت و شعارهای مردم شهیدپرور در دوران انقلاب، برگرفته از نهضت عاشورا و کربلای حسینی بوده که برخی از آن عبارت‌اند از «حسین، حسین شعار ماست، شهادت افتخار ماست». «هیهات منا الذله»، «نهضت ما حسینیه، رهبر ما خمینیه»، «خون حسین می‌جوشد، خمینی می‌خروشد»، «خون بر شمشیر پیروز است»، «کل یوم عاشورا، کل عرض کربلا». همچنین کربلای حسینی و روحیه عدالت‌خواهی و ایثار و شهادت‌طلبی آن حضرت، در طول هشت سال دفاع مقدس، بازتاب‌ها و پرتوافکنی‌های بسیار داشته است و از همین جهت شهدای جنگ، به‌طور خاص به توسل به ائمه اطهار، مطالعه زندگی ایشان، خواندن زیارت‌ها به‌ویژه زیارت عاشورا را مورد تأکید قرار می‌دهند تا آیندگان نیز همچون نسل انقلابی و جهادی، از توسل به ائمه اطهار غافل نشده و از آن فیض ببرند. در وصایای شهدا، آرزوی زیارت امام حسین و کربلا بسیار مشهود است و در بسیاری از مواقع، توسل به ائمه اطهار را رمز پیروزی دانسته‌اند. برای مثال «دعاها را فراموش نکنید؛ زیرا دعا وسیله‌ای است برای تقرب به خدا و مقربین نیز از مخلصین درجه‌شان بیشتر است (شهید علیرضا ناهیدی)»، «راه سعادت‌بخش حسینی را ادامه دهید و زینب‌وار زندگی کنید (شهید محمدتقی پکوک)»، «در شب‌های چهارشنبه دعای توسل برگزار کنید (شهید اصغر بهفر)».

- **حفظ حجاب و عفاف**

یکی از قسمت‌های مهم در وصایای شهدا، تأکیدشان بر نقش زنان است. ایشان نه‌تنها زنان را به ادامه تحصیل، اشتغال و همراهی در امور جامعه دعوت می‌کنند؛ بلکه حفظ حجاب توسط آن‌ها را یکی از ارکان اصلی حفظ انقلاب و اسلام می‌دانند. برای مثال «و شما ای خواهران گرامی ... عفیف بمانید که شرافتتان به انجام دستورات اسلام است (شهید علیرضا نوری)»، «سلام بر همسر و خواهر عزیزم که فاطمه‌وار و زینب‌وار در شهادت من سخن می‌گویید (شهید علی‌اصغر صفرخانی)»، «در حفظ حجاب و پوششتان بکوشید و حد شرعی را رعایت کنید (شهید احمد نوزاد)»، «حجابت را که سنگر توست رعایت نما (شهید اصغر بهفر)».

درواقع، نقش زنان در صیانت، حفظ و ترویج ارزش‌ها و آرمان‌ها همواره بیشتر از مردان بوده و هست. زنان در جامعه اسلامی از جایگاه مقدس و ارزشمندی برخوردارند و در طول هشت سال جنگ تحمیلی وظیفه خطیر حفظ اسلام و تربیت نسل وفادار به ارزش‌ها را بر دوش داشته‌اند. برچیده‌شدن حجاب و عفاف از موضوعاتی است که هدف حمله رسانه‌ای کشورهای غربی قرار دارد و مطابق با وصایای شهدا درصورتی‌که اهمیت و ارزش حجاب اسلامی در

میان جامعه از بین برود، تزلزل جامعه را پیش‌بینی می‌شود. زینبی‌وار زندگی‌کردن، واژه‌ای که در وصیت شهدا به زنان تکرار شده است به این معناست که زنان باید هم در جامعه فعالیت باشند و هم حجاب و عفت خود را حفظ کنند.

۲) نگرشی

- آخرت‌اندیشی

همیشه گفته‌شده است که جهاد فقط در میدان جنگ نیست (بخشی از بیانات رهبری به نقل از مهربانی و زرگران خوزانی، ۱۴۰۱)، می‌تواند جهاد با نفس باشد. یاد آخرت و جمع‌آوری توشه و تقوا کردن در مسیر دنیوی، ازجمله مفاهیمی است که در وصایای شهدا به چشم می‌خورد. شهدا، شهادت را یک آرزوی دیرینه می‌دانستند و به معامله‌ای که با خدا انجام دادند، ایمان داشتند، شهدا با گواه معامله‌ای که با خدا کردند، از خانواده خود طلب صبر کرده و به دیگران توصیه کردند که همچون اصحاب کربلا، در سایه اسلام به مبارزه پرداخته و به‌جای اینکه به عمر طبیعی بمیرند و فنا شوند، با خداوند مبادله کنند. درواقع، واژه آخرت‌اندیشی از جمع‌آوری توشه آخرت و تقوا پیشه‌کردن معنی پیدا کرده است. برای مثال «بکوشید که در این دنیا برای جهان دیگر توشه بردارید که بهترین توشه، تقواست (شهید مجید رمضان)».

- **امیدواری**

امیدواری، رمز ادامه حیات راه مسلمانان است. همان‌طور که در طول جنگ تحمیلی، اعتقادات عمیق مذهبی مردم و امیدواری به خدا و مددهای غیبی خداوند باعث شد تا تسلیم نشده و تا عقب‌نشینی عراق از مرزهای ایران، به مبارزه ادامه دهند. مطابق با وصایای بررسی‌شده می‌توان گفت پیروان راستین فرهنگ شهادت و ایثار همیشه به رحمت حق امیدوارند. برای مثال «ای مردم مسلمان و رنج‌دیده، اسلام عزیز آمده ما را نجات دهد پس بر ما است که یاری‌اش کنیم تا ان‌شاءالله زودتر به‌پیش برود (شهید اکبر حاجی پورامیر دیزج)»، «خداوندا عاجزم و بیچاره! فقط امید به لطف و کرم و فضل تو دارم (شهید احمد بابایی)»، «این مصیبت‌ها و سختی‌ها زودگذر و تمام‌شدنی است (شهید حسین‌علی یاری نسب)».

امید به رحمت حق در عین داشتن رجا از صفات و ویژگی‌های جهادگران راستین عرصه شهادت و ایثار در فرهنگ اسلامی است. داستان‌های زیادی از زمان جنگ نقل‌شده است. شهدا نیز در وصیت خود به آن شرایط جنگی نابرابر اشاره کردند که در نهایت با امید به یاری خداوند، توانستند پیروز شوند. وصیت شهدا به آیندگان این بود که در برابر آنچه که احساس نابرابری شده است، ناامید نشوند و با توکل به خداوند و ائمه اطهار و تلاش و

کوشش، امیدوارانه به مسیر خود ادامه دهند. مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) نیز می‌فرمایند: «این امید را رزمندگان به ما دادند، یعنی در همه شرایط، حتی شرایطی مثل شرایط اول جنگ، بایستی انسان امیدوار باشد به کمک الهی و به همت خودش» (بیانات در دیدار دست‌اندرکاران کنگره شهدای جامعه عشایری کشور، ۱۴۰۱/۰۳/۲۲).

- **وحدت‌گرایی**

حفظ وحدت توصیه اکید شهداست. همان‌گونه که روحیه جمع‌گرایی و نفی روحیه فردگرایی در طول جنگ هشت‌ساله باعث کم‌رنگ‌شدن شکاف و اختلافات قومی مذهبی ایران در دهه ۶۰ شد، این فرهنگ وحدت باید همیشه در تمامی امور کشوری، تقویت شود. خداوند نیز در آیه ۱۰۳ سوره آل‌عمران می‌فرمایند: «جملگی به ریسمان الهی چنگ زنید و به راه‌های متفرق نروید». در اواسط جنگ، فتنه‌ها فراوان بود که با هوشیاری و درایت فرماندهان جنگی در نطفه خفه می‌شد. بااین‌حال، ابراز نگرانی شهدا از تکه‌تکه شدن و حرکت‌های انفرادی در جامعه اسلامی در وصیت‌نامه‌های آن‌ها نشانگر این است که باید در نبرد در راه خدا، فتنه را شناسایی کرد و آن را دفع کرد. چرا که عدم وحدت و اختلاف‌ورزی، آن چیزی است که باعث شکست شده و انقلاب و ارزش‌های اسلامی را به خطر می‌اندازد. برای مثال «تلاش تمامی شما باید این باشد که ریشه منافقین بدتر از کفار را برکنید (شهید چراغی)»، «باری تا این پیوند عمیق بین امام و امت وجود دارد، شکست محال است (شهید عباس محمدورامینی)»، «همه باید با وحدت کلمه دست‌به‌دست همه داده تا تاریخ را به نفع حق و حقیقت و اسلام عزیز تغییر دهیم (شهید اکبر حاجی پورامیر دیزج)»، «وحدت را حفظ کنید و با هم برادر باشید و از تفرقه به هر صورت بپرهیزید (شهید مهدی خندان)»، «برادران هرگز گول این گروهک‌های منحرف را نخورید، مخصوصاً این منافقین را (شهید بهرام تندسته)».

شهدا از ملت شریف ایران خواستار حفظ وحدت و یکپارچگی و دوری از تفرقه‌های قومی و مذهبی هستند. در بررسی‌های مختلف می‌توان گفت که به‌طورکلی، جهاد در اسلام برای چند هدف مجاز شمرده شده است که یکی از آن‌ها جهاد برای خاموش‌کردن فتنه‌هاست.

کشمکش و نزاع و اختلاف رزمندگان در برابر دشمن نخستین اثرش سستی و ناتوانی و ضعف در مبارزه است. ازاین‌رو بسیار مورد نفی و تذکر در وصایای شهدا قرارگرفته است. شهدا ملت ایران را از هرگونه درگیری و کشمکش میان خود برحذر می‌دارند. به‌ویژه اختلاف‌نظرهایی که با رهبران می‌شود. در زمان جنگ، رسانه‌ها تیرهای خود را برای ایجاد تفرقه و تزلزل وحدت شکل‌گرفته میان ایرانیان نشانه گرفته بودند و به دلیل عقیده قوی ملت، رهبری فرزانه و جنگجویان میدان‌های نبرد، شکست خوردند، اما همچنان شهدا به

حفظ یکپارچگی در سایه رهبری عالم و نفی هرگونه کشمکش یا توجه به تبلیغات غربی تأکید می‌کردند که نشان می‌دهد شهدا از هوش رسانه‌ای و آینده‌نگری برخوردار بوده و وصایای آن‌ها محدود به آن دهه نمی‌باشد.

- **آزادگی**

شهدا بر آزادگی و بیداری ملت‌ها تأکید داشتند. بیداری اسلامی واکنشی آگاهانه و برآمده از خواست مسلمانان است به رفتار خصمانه که در چارچوب اندیشه اسلامی و با هدف بازیابی هویت و کرامت اسلامی و با شعارهای آزادی‌خواهانه، عدالت‌جویانه و آرمان اسلام‌خواهانه شکل می‌گیرد. در بخشی از وصایا به گسترش اسلام و تفکر توحیدی اشاره شده است. مطابق با قرآن سوره انفال آیه ۳۹، ذکر واژه‌ای همچون «وَ یَکُونَ الدِّینُ کُلُّهُ» بر دین یکسره از آن خدا گردد تأکید شده است. به این معنا که یکی از آرزوهای همه مسلمانان، گسترش دین اسلام در جهان و برچیده‌شدن ظلم و جور و کفر است. آزادگی به معنای ادامه مسیر رزمندگان و تأکید بر جهاد سازندگی و نفس است. برای مثال «برایم گریه نکنید و اگر خواستید گریه کنید به یاد امام حسین (ع) گریه کنید، چون‌که خیلی مظلوم بودند (شهید علی تورانلو)»، «از هیچ قدرتی هم نمی‌ترسیم (شهید محمد ثابت نیا)».

- **شهادت‌طلبی**

فرهنگ ایثار و شهادت عامل حفظ و تثبیت نظام اسلامی و عامل تقویت اقتدار و موقعیت بین‌المللی کشور می‌باشد. چنانچه جامعه‌ای خواهان برخورداری از نسلی باعزت و آماده ایثار و شهادت است باید به‌طور بنیادی به فرهنگ‌سازی و زمینه‌سازی مناسب در آموزش‌وپرورش در این زمینه بپردازد. شیوه‌های پرورش و ترویج فرهنگ شهادت‌طلبی در نظام تعلیم‌وتربیت کشور منوط به شناسایی عناصر بنیادین مفهوم شهادت است و دلالت بر آن دارد که شکوفایی و پرورش این عناصر، مقدمه رشد و گسترش فرهنگ شهادت است.

تأکید شهدا بر آرزوی شهادت داشتند به این دلیل است که اگر بر اساس فهم عمیق قرآنی فهمانده شود که شهیدان نمی‌میرند؛ بلکه زنده‌اند و نزد خداوند روزی می‌گیرند، تأثیرات بسیار سازنده و مثبت فکری، اجتماعی و اخلاقی خواهد داشت. برای مثال «شهادت در اسلام نه مرگی است که دشمن به مجاهد تحمیل می‌کند؛ بلکه انتخابی است که وی با تمام آگاهی و شعور و شناختش به آن دست می‌یابد (شهید کریمی قهرودی)»، «درحالی این وصیت‌نامه را می‌نویسم که حتی یک‌لحظه آرام نمی‌گیرم؛ چون عشق شهادت در سر دارم (شهید صالحی نجف‌آبادی)»، «و به ابرقدرت‌ها بگویید که آرزوی ما کشته‌شدن در راه خداست، ما با شهادت زنده‌ایم و ما مثل آئینه می‌مانیم، هرچه بیشتر شکسته شود، انعکاسمان بیشتر می‌شود (شهید محمدحسین ترابیان)»، «اولاً انگیزه و هدفی که باعث این شد که من به

جبهه بروم، عشق به او و عشق به جهاد فی‌سبیل‌الله و عشق به شهادت در راه خدا بود (شهید سید محمد اینانلو)»، «به من هیچ‌وقت ناکام نگویید، چون در نهایت کامم را گرفتم که بهترین نعمت‌هاست (شهید داریوش ریزه وندی)»، «و این منتهی آرزوی یک سپاهی است که در جنگ به شهادت برسد (شهید منوچهر رضایی)»، «هیچ‌وقت از هجرت من به‌سوی پروردگار افسوس مخورید؛ زیرا این راهی بود که خود انتخاب کردم (شهید مهدی بخشی)». تأکید شهدا بر زنده‌ماندنشان برای این است که فرهنگ شهادت‌طلبی را در میان ملت ایران نهادینه‌سازی کنند. واژگانی همچون علاقه، حب و لیاقتی که در وصایای شهدا مشاهده می‌شود، بیانگر عمق باور آن‌ها به اسلام و قرآن است.

۳) دانشی

- خودشناسی

هیچ‌چیزی در اسلام اجباری نیست و بنا بر آیات و روایات، خودشناسی زمینه‌ساز خداشناسی است. شهدا در وصایای خود به این موضوع اهمیت داده‌اند و از باقی‌ماندگان درخواست کردند که به مطالعه آثار برجسته درزمینه انسان بپردازند تا بتوانند ویژگی‌های برتر انسانی و تکالیفی که بر عهده‌شان هست و هویت انسانی و ماهیت به‌وجودآمدن آن را درک کنند و درنهایت به رشد و خودسازی و آموزش خویش ادامه دهند. برای مثال «هر انسانی قبل از مرگش باید به سه مطلب فکر کند؛ سؤال اول که چه بوده است و چگونه به وجود آمده است یا تولد یافته است، دوم از کجا آمده و چرا آمده و سؤال سوم کجا خواهد رفت و چگونه باید برود (شهید احمد اسکندری)»، «شناخت خدا و خودسازی و سکوت و دعا بهترین حربه‌هاست (شهید سید یوسف کابلی)»، «نهایت سعی خود را در خودسازی به‌کارگیرید که عمرتان هدر نرود (شهید مهدی خندان)»، «خدایا به من شناخت کامل عطا کن (شهید سید رحمت اله میرتقی)»، «باید او را شناخت. در اصل رسالت نوع بشر این است و پس از شناختن در راه او گام برداشتن (شهید حسین اسلامیت)».

شهدا با اشاره به آیات متعدد در وصایای خویش، خودشناسی و خودسازی را مورد تأکید قرار داده و ازاین‌رو، خودشناسی، یکی از موضوعاتی است که دغدغه آنان بوده است، مبادا نسل جدید، بدون آگاهی از خود و تعقل در وجود انسان، پرورش یابند. این وصایا در زمانی نوشته شده است که شاید بسیاری از ایرانیان سواد یا تحصیلات دانشگاهی نداشتند و همه‌چیز را از دیگران می‌شنیدند؛ اما شهدا توصیه کردند که شخصاً به شناخت خود بپردازند و هر چیزی را قبول نکنند.

- **جهان‌بینی اسلامی**

همواره در وصایای خود پریشان و ناراحت بودند که چرا هنوز لیاقت شهادت پیدا نکردند. تعلق به دنیا و دنیاطلبی صرف و حب جاه و مال و حب جان از موانع جدی شهادت برشمرده شده است که درنتیجه محرومیت از فوز عظیم و مقام رضایت خداوند را به دنبال خواهد داشت. در جهان‌بینی اسلامی، دنیا دار فناست و آخرت دار باقی است و انسان باید جان و مال خود را در مسیر زندگی صالحانه خرج کند. شهدا وصیت کردند که دنیا فناپذیر است و جهان‌بینی اسلامی دارای اصالتی است که منجر به سعادت می‌گردد. اگر که فرامین الهی را در زمان زندگی گوش داده، رعایت کرده و عمل کنیم، سعادت دنیا و آخرت را خواهیم داشت. برای مثال «برادران من، زندگی دنیا جز بازی و سرگرمی نیست و سرای آخرت است که محل زندگی است و انسان اگر انسان باشد، در پایین‌ترین مرحله زندگی‌اش جز آمادگی برای زندگی دیگر و طی راه قرب و زندگی به خدا وظیفه‌ای ندارد (شهید مهتدی)»، «این دنیا یک مسیر بیشتر نیست، جز حرکت به‌سوی خدا (شهید اسماعیل لشگری)».

- **مطالعه**

یکی از راهکارهای پیشنهادی شهدا به‌منظور ترویج فرهنگ ایثار و شهادت، معرفی و شناساندن اسوه‌های ایثار و شهادت همچون امام حسین (ع) به نسل جوان و دعوت به آموختن، مطالعه و تحقیق و بررسی کتاب‌های مرجع دینی و اسلامی و کتاب‌های غیراسلامی جهت شناخت و آگاهی حقانیت است. برای مثال «کتابخانه‌ای که دارم، در جای مناسب استفاده شود و در اختیار خواهرم و برادرم و بقیه قرار دهد (شهید چراغی)»، «برادرم هادی، ازتون می‌خواهم با درس‌خواندن و مبارزه با جهل جامعه و جهاد در جبهه فرهنگی و رسیدن به خودکفایی کشور، سلاحم را بر دوش بگیرید و حامی اسلام باشید (شهید مهدی کروبی)». شهدا با تأکید بر سخن امام خمینی (ره)، تأکید داشتند که تفکر، اولین منزل سلوک الی الله است. از آیات قرآنی برای دعوت به مطالعه و تعلق بهره بردند. دعوت به کتاب‌خوانی در زمانی از سوی شهدا مطرح شد که میزان باسوادان جامعه در کمترین حد بود. شهدا تأکید داشتند که مطالعه کتاب باعث انتخاب آگاهانه خواهد شد و همان‌طور که معجزه پیامبر اسلام کتاب است، کتاب، دوست خوبی برای جوانان انقلابی است که بتوانند انتخاب صحیحی در زندگی خود داشته باشند. نکته جالب‌توجه این است که بسیاری از شهدا کتابخانه شخصی خود را به مسجد یا کتابخانه محل بخشیده و تقاضا کردند تا این کتاب‌ها به دست دوستداران کتاب برسد.

- **اصول تربیتی**

از مهم‌ترین دغدغه‌هایی که در وصیت‌نامه شهدا مشاهده‌شده، نگرانی در مورد تربیت و پرورش نسل جدید است. برای مثال «دلم می‌خواهد او را علی‌وار تربیت کنید (شهید همت)»، «همسرم مرا حلال نما و در تربیت اسلامی فرزندم شدیداً کوشا باش (شهید محمدرضا دستواره)»، «امیدوارم مثل حضرت زینب (س) الگوی زنان عالم و قهرمان کربلا صبر کنی و با تربیت صحیح بچه‌هایم در راه خدا سنگر مرا پرکنی (شهید ابراهیم علی معصومی)»، «خدایا شکر که من در دامان مادری بزرگ شدم که درس زندگی را از فاطمه زهرا (ع) و زینب کبری (س) آموخت. خدایا شکرت که من بر سر سفره پدری طعام کردم که درس مردانگی را از مولا علی (ع) آموخت (شهید محمدرضا سلطانی)».

این مطالب چه در غالب عبارت‌های کلی برای کل جامعه و چه در مورد فرزندان خودشان بیان‌شده است. شهدا وصیت کردند ارزش‌ها به نسل‌های بعدی انتقال یابد، برای مثال ارزش فرهنگ اسلامی، فرهنگ خانواده و احترام به بزرگ‌ترها، مذهبی بودن محیط خانوادگی، مراقبت از والدین از مهم‌ترین مؤکدات در وصیت‌نامه شهداست. همچنین شهدا به ادامه تحصیل در زمینه‌هایی که برای آینده ملت ایران مفید باشد توصیه کردند و ادامه تحصیل را برای خواهران و دختران نیز خواستار بودند.

۵- نتیجه‌گیری

۵-۱- بحث

در سیر وصایای شهدا، شاهد هستیم که به‌صورت خردمندانه، مسیر رسیدن به مقام شهادت را توصیف کرده‌اند. درجایی که از تربیت (سازگار با پژوهش‌های عابدی کوشالشاه و همکاران، ۱۴۰۰؛ اعتمادزاده و امیریان، ۱۳۹۵؛ پشتدار و میرکاظمی، ۱۳۹۱) و دعوت به مطالعه (سازگار با پژوهش اخوان ارمکی، ۱۳۹۰) و خودشناسی و جهان‌بینی اسلامی صحبت کردند، دعوت کردند تا آیندگان با مطالعه و بدون اجبار، به خودشناسی، دین‌شناسی و خداشناسی بپردازند، یعنی پیش از آنکه اسلام را بپذیرند، آن را مطالعه کرده و نقش خود در جهان را پیدا کرده و نوع نگاهشان به جهان مادی را تغییر دهند. در اینجا، وجود کتاب‌های اسلامی در کنار تبلیغات رسانه‌ای گسترده غربی برای آموزش ضددین اسلام، تأکید شده است و بر محیط خانوادگی اسلامی و در دسترس قرارگرفتن علما و خانواده‌های مذهبی،

باعث می‌شود که ارزش‌ها به‌صورت آگاهانه به نسل‌های بعدی انتقال یابد. این مرحله، مرحله‌ای برای تربیت و کسب دانش است.

شهدا از ارزش‌ها سخن گفتند و آن را به ارزش‌های دینی (سازگار با پژوهش‌های عابدی کوشالشاه و همکاران، ۱۴۰۰؛ سلمان‌پورسیاوشی و همکاران، ۱۳۹۹؛ جلیلیان، ۱۳۹۹؛ خسروی زارگز و بخشی، ۱۳۹۶؛ افتخاری و جانی پور، ۱۳۹۲؛ پشتدار و میرکاظمی، ۱۳۹۱؛ صفی پوریان، ۱۳۸۵)، ارزش‌های انسانی (سازگار با پژوهش‌های عابدی کوشالشاه و همکاران، ۱۴۰۰؛ صفی پوریان، ۱۳۸۵) و ارزش‌های اخلاقی تقسیم کردند. ارزش‌های دینی، ارزش‌هایی است که وجود آن‌ها زمینه‌ساز سایر ارزش‌هاست. حفظ ارزش‌های دینی می‌تواند انسانیت را بهبود داده و از او انسانی اخلاق‌مدار بسازد.

همچنین شهدا، به تکالیف اسلامی پرداختند. ازجمله نماز (سازگار با پژوهش ربیعی و تمنایی، ۱۳۹۲)، توسل (سازگار با پژوهش فروغ‌زاده و سلطانی، ۱۳۹۷) و حفظ حجاب (سازگار با پژوهش ربیعی و تمنایی، ۱۳۹۲). چراکه انجام مستمر و همگانی و موحد وظایف مقرر شده از سوی خدا برای انسان، باعث زنده‌ماندن دین خدا شده و شرایط را برای گسترش اسلام فراهم می‌آورد. در اینجا، خالی نماندن مساجد، به‌عنوان یک تکلیف نشان می‌دهد که نمایش دادن اجرای تکالیف الهی در جامعه نیز اهمیت دارد. یا تأکید بر حفظ حجاب و عفاف زنان، نشان‌دهنده اهمیت نقش زنان در جامعه به‌عنوان یک انسان برابر با مردان دارد و برای گسترش و زنده‌ماندن اسلام، حفظ حجاب، از خون شهیدان نیز باارزش‌تر شناخته شده است.

در ادامه، شهدا به نگرش‌ها پرداختند. آنچه زمینه‌ساز رفتارهاست و خود از دانش به‌دست‌آمده و ارزش‌های حفظ شده و تکالیف انجام شده پدیدآمده است. نگرش‌ها، قوی‌ترین محرک برای اعمال رفتارها هستند؛ بنابراین نوع دیدگاه آیندگان، دغدغه شهدا بوده است. یکی از بیشترین موضوعاتی که در وصایای شهدا مشاهده شد، تأکید بر نگرش‌هایی همچون آخرت‌اندیشی (سازگار با پژوهش ربیعی و تمنایی، ۱۳۹۲، صفی پوریان، ۱۳۸۵)، امیدواری (سازگار با پژوهش عابدینی و همکاران، ۱۳۹۸)، وحدت‌گرایی (سازگار با پژوهش‌های جلیلیان، ۱۳۹۹؛ افتخاری و جانی پور، ۱۳۹۲) و آزادگی (سازگار با پژوهش‌های سلمان پور سیاوشی و همکاران، ۱۳۹۹) بوده است. شهدا توصیه کردند که آخرت‌اندیشی باید دیدگاه شما به‌عنوان یک انسان در هر رفتار و کردار باشد. این‌گونه، همیشه به ارزش‌ها و تکالیف خود عمل می‌کنید. همچنین به پیروزی نهایی اسلام بر کفار امیدوار باشید، به فضل خدا امیدوار باشید چراکه امیدواری یک ملت، برای حفظ ارزش‌های اسلامی اهمیت دارد. آزاده باشید، آزادگی باعث می‌شود بیدار شوید و فداکاری کنید. وحدت خود را حفظ کنید؛ و نداشتن روحیه جمعی، آفتی برای حضور فتنه است. درنهایت، نگرش شهادت‌طلبی (سازگار

با پژوهش‌های سلمان پور سیاوشی و همکاران، ۱۳۹۹؛ جلیلیان، ۱۳۹۹؛ صفی پوریان، ۱۳۸۵) که مهم‌ترین نگرش در وصایای بررسی‌شده بود، نشان می‌دهد که جامعه‌ای که در آن رغبت و آرزوی شهادت وجود داشته باشد، همیشه می‌تواند جامعه‌ای اسلامی باقی بماند و از گزند دشمنان در امان باشد.

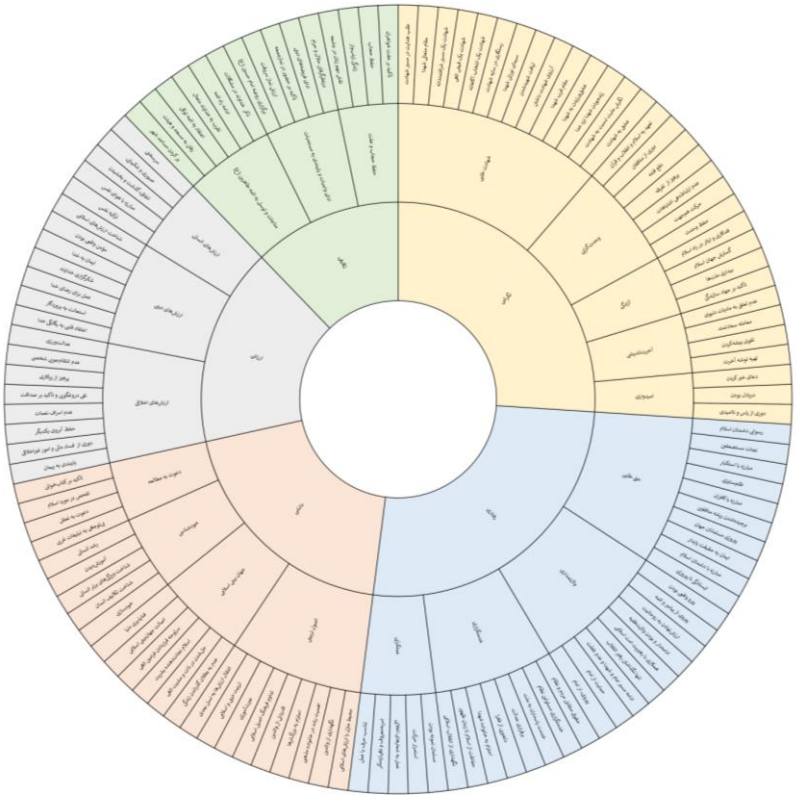

شکل ۱- مدل وصایای فرماندهان شهید پایتخت (یافته‌های پژوهش)

در آخرین و مهم‌ترین و مؤکدترین توصیه‌ها، توصیه‌های رفتاری است. علم بدون عمل اهمیتی ندارد اگرچه، دانش، ارزش، تکلیف و نگرش زمینه‌ساز عملی است که انجام می‌شود. شهدا به ولایت‌مداری (سازگار با پژوهش‌های سلمان‌پور سیاوشی و همکاران، ۱۳۹۹؛ جلیلیان، ۱۳۹۹؛ افتخاری و جانی پور، ۱۳۹۲؛ ربیعی و تمنایی، ۱۳۹۲)، حق‌طلبی (سازگار با پژوهش‌های سلمان پورسیاوشی و همکاران، ۱۳۹۹؛ عابدینی و همکاران، ۱۳۹۸؛ ربیعی و تمنایی، ۱۳۹۲)، خدمتگزاری (سازگار با پژوهش صفی پوریان، ۱۳۸۵) و عمل‌گرایی (سازگار با پژوهش اعتمادزاده و امیریان، ۱۳۹۵) تأکید کردند. عمل‌گرایی، به معنای اجرایی‌سازی شعارهایی است که از دانش‌آموخته شده، ارزش‌های حفظ شده و تکالیف انجام شده و

نگرش‌های به‌دست‌آمده، حاصل‌شده است. این‌ها زمانی ارزشمندند که به‌صورت عملی در جامعه اتفاق بیفتند. داشتن نگرش شهادت‌طلبی درحالی‌که جبهه‌ها خالی است، بی‌معناست. جهان‌بینی اسلامی تنها در ولایت‌مداری و جهاد خود را نشان می‌دهد و دانش و تربیت اسلامی باید به حفظ حجاب واقعی زنان منجر شود. حق‌طلبی به معنای حضور در میدان‌های جنگ در راه خداست، یعنی روحیه شهادت‌طلبی به حق‌طلبی منجر شود. ولایت‌مداری، رفتاری است که حاصل از دانش و ارزش‌های دینی و تعهد به تکالیف است و از وحدتی که در جامعه است، پدید می‌آید. عدم ولایت‌مداری و عدم حمایت از ولی‌فقیه، به معنای ازدست‌رفتن تمامی تلاش‌های شهداست. همچنین، خدمتگزاری متقابل ملت و دولت، به معنای وجود روحیه همکاری بین آحاد جامعه برای تشکیل یک امت اسلامی و یک کشور اسلامی پیش‌گام است.

با توجه به میزان فراوانی کدهای شناسایی‌شده در وصایای شهدا، به نظر می‌رسد شهدا در آن زمان نسبت به آینده محیط‌های پرورش‌دهنده فرزندان مسلمان، وجود کتاب‌های راهنما دینی در دست جوانان و نوجوانان و انجام تکالیف و پایبندی به ارزش‌ها کمتر بیمناک بودند. البته انجام تکالیف اسلامی، جزوی از مهم‌ترین موضوعات وصیت شده است؛ اما چگونگی ایجاد نگرش و رفتاری که امت پس از پیروزی خواهند داشت، زمانی که احتمالاً جمع کثیری از رزمندگان شهید شده‌اند، دغدغه اصلی فرماندهان شهید پایتخت بوده است

۵-۲- نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با هدف تحلیل وصایای فرماندهان شهید پایتخت انجام شد. چراکه بنا به سفارش مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) که فرمودند: «یک نکته را حتماً در نظر بگیرید و آن نکته، مسئله انگیزه شهیدان و هدف شهیدان است. انگیزه آن‌ها انقلاب بود، حمایت از امام بود، زنده نگه‌داشتن حرکت عظیم جمهوری اسلامی بود که دشمن می‌خواست آن را از بین ببرد و خاموش کند، هدفشان عبارت بود از حمایت از انقلاب، حمایت از امام، حمایت از دین، ببینید در بسیاری از وصیت‌نامه‌ها اسم مبارک امام هست، مسئله حجاب هست، مسئله انقلاب هست، این‌ها انگیزه آن‌ها است» (بیانات در دیدار اعضای ستاد برگزاری کنگره ملی چهارهزار شهید استان یزد، ۱۳۹۹/۱۲/۲۵). بااین‌حال، بسیاری از این انگیزه‌ها و اهداف، امروزه کم‌رنگ شدند که دلیل آن، بی‌توجهی و غفلت از تحلیل وصایای شهدا و برنامه‌ریزی برای امتداد خط فکری ایشان بوده است.

نتایج حاصل از این پژوهش که از بررسی ۱۰۰ وصیت‌نامه فرمانده شهید پایتخت به دست آمد، نشان داد که مفاهیم رفتاری، نگرشی، تکلیفی، ارزشی و دانشی به ترتیب مهم‌ترین

موارد مؤکد شهداست. در این میان، ولایت‌مداری و حق‌طلبی به‌عنوان مهم‌ترین رفتارها و شهادت‌طلبی و امیدواری به‌عنوان مهم‌ترین نگرش‌ها شناسایی شد. با توجه به اینکه شهدا در شرایط دشوار جنگی بودند، دغدغه اصلی‌شان، احتمال فراموشی اهمیت شهادت و رشادت و بی‌توجهی به رسالت و اساس این جنگ (حق علیه باطل) بوده است. در آن شرایط، وجود فتنه و حضور گروه‌های منافقین، این نگرانی را بیشتر کرده بود که امروزه نیز داشتن نگرش شهادت‌طلبانه درراه ولایت، مهم‌ترین نقطه‌ای است که دشمنان اسلام و ایران هدف قرار داده‌اند. با بیان مقام شهدا و ارزش آن و بی‌ارزشی جان در برابر معامله سودمندی که با خدا داشته‌اند و قدم‌نهادن در مسیری که امام حسین (ع) و اصحابش رفتند، تلاش کردند روحیه شهادت‌طلبی را برای آیندگان تشریح کنند. همچنین، هدف از این مبارزه هشت‌ساله را، برقراری عدالت و ارزش‌های اسلامی دانسته که تنها زمانی محقق شده و باقی خواهد ماند که ملت، متحد و پیرو و حامی ولایت باشند.

بنابراین، توصیه می‌شود که محققان و سیاست‌گذاران نظام، با بررسی همه‌جانبه شرایط کشور، به آسیب‌شناسی مسائل رفتاری و نگرشی جامعه کنونی پرداخته و با الهام از وصایای شهدا، شرایط را برای ایجاد دانش، پایبندی به ارزش‌ها و انجام تکالیف و پدیداری نگرش‌ها و رفتارها فراهم آورده و به وصایای شهدا، جامه عمل بپوشانند، همان‌طور که مقام معظم رهبری فرمودند: «هرچه می‌توانید راجع به این‌ها بنویسید، بشنوید، ثبت کنید، ضبط کنید، کار هنری انجام دهید. هیچ لزومی هم ندارد که مبالغه و اغراق‌گویی درباره این‌ها بشود» (بیانات در دیدار دست‌اندرکاران کنگره بزرگداشت شهدای استان قزوین، ۱۳۹۷/۰۸/۱۴)، بهتر است پیام شهدا ساده و قابل فهم استخراج و برای آن برنامه‌های اجرایی در نظر گرفته شود.

۵-۳- پیشنهادها

با توجه به تحلیل انجام‌شده و با در نظرگرفتن نظر شهدا در زمان جنگ تحمیلی و وضعیت کنونی ایران، پیشنهادهایی جهت کاربردی نمودن بینش شهدا به شرح زیر ارائه می‌گردد:

۱- ازآنجایی‌که بیشترین فراوانی مربوط به مفاهیم رفتاری و نگرشی بود، می‌توان گفت شهدا بر عملکرد آیندگان و نگرش آن‌ها حساس‌تر بودند، ایجاد نظام آموزشی که به توسعه نگرش‌های اسلامی، دینی، اخلاقی مبتنی بر وصایای شهدا پایه‌گذاری شود، می‌تواند زمینه‌ساز رشد و تربیت اسلامی ایرانی در نسل جدید شود.

۲- با توجه به لفظ خدمتگزاری که از مهم‌ترین توصیه‌های شهداست، اهتمام جدی به‌نظام شایسته‌سالاری در انتخاب مسئولین و تعیین صلاحیت آن‌ها بر اساس شاخص‌های نگرشی، دانشی و رفتاری به‌دست‌آمده، اولویت دارد. چراکه عدم توجه به توسعه

رفتارهای خدمتگزارانه و پاسخگویی نسبت به مسئولیت‌ها، می‌تواند به‌نظام اسلامی و حفظ آن آسیب‌های جدی بزند.

۳- ولایت‌مداری، واژه دیگر مورد تأکید در مضامین به‌دست‌آمده است. در ابتدا باید شرایطی که ممکن است فاصله میان امت اسلامی با امام و پیشوایشان را بیشتر سازد، شناسایی شود. مسلماً برخی از آن‌ها تهدیدات خارجی و غربی است؛ اما ضعف‌هایی که در فرهنگ‌سازی و ایجاد فضای گفتمان و روابط مستقیم و صحیح میان رهبران اسلامی و امت وجود دارد، از نوع داخلی است و باید برطرف گردد. در بسیاری از مواقع، پیروان واقعی می‌توانند الگوی خوبی برای راهنمایی سایر پیروان در این راه باشند.

۴- امروزه، به دلیل گسترش رسانه‌های جمعی، مفهوم حق‌طلبی اهمیت بیشتری پیداکرده است. درعین‌حال، حقیقت آن‌گونه بیان می‌شود که رسانه‌های قدرتمند می‌خواهند؛ بنابراین، واژه حق‌طلبی توصیه‌شده در وصایای شهدا مسئله چالش‌برانگیز امروز ماست. اگرچه بسیاری از افراد خواهان شنیدن حقیقت هستند، اما به میزان تلاش و رسانه‌ای که دنبال می‌کنند به بینشی می‌رسند که الزاماً صحیح نیست. پیشنهاد می‌شود رسانه‌های داخلی از نظر نوع ایجاد انگیزه در مخاطبان خویش، تحولاتی در خود ایجاد کنند. داشتن برنامه‌های متنوع و سریالی برای کاشت و رشد بذر حقیقت و ایجاد آگاهی در مخاطبان رسانه (رسانه ملی به‌طور ویژه) یک راهبرد اساسی است که باید متعهدانه دنبال شود. همچنین، ایجاد راه ارتباطی جهت مذاکره و گفتگوی چندبعدی راجع به وقایع و اتفاقاتی که در جهان (به‌ویژه مسائل سیاسی و اقتصادی) رخ می‌دهد و ارائه توضیحات مکفی، عادلانه و دعوت به تفکر از اقداماتی است که در برنامه‌های صداوسیما به‌عنوان رسانه ملی باید اجرا شود. همچنین، پیش‌قدم شدن در تشریح شرایط، مشخصات مسیر صحیح به‌صورت تمثیل و غیرمستقیم به‌طوری‌که موردعلاقه جوانان باشد و نرخ تماشای رسانه داخلی را بیشتر سازد، پیشنهاد می‌گردد.

۵- تأکید بر عمل‌گرایی، به معنای دوری از شعاردادن و کمر همت بستن به اقدامات راهبردی است. به‌بیان‌دیگر، شهدا درخواست داشتند تا اگر الگویی همچون نتیجه به‌دست‌آمده از وصایای آن‌ها در چنین تحقیقی استخراج‌شده، صرفاً به‌عنوان یک تحقیق در نظر گرفته نشود و پس‌ازآن، برنامه‌های عملیاتی برای آن تدوین گردد. این برنامه‌ها به معنای تبدیل تمامی نگرش‌ها، رفتارهای موردنظر، دانش‌های کسب‌شده و تکالیف گوش زده شده به اجراست و صرفاً محدود به اجرای دین نبوده است. دغدغه شعارزدگی تنها با اجرای مصرانه و فعالانه رفع خواهد شد.

۶- در بخش تکلیفی، شهدا بر انجام تکالیف فردی و جمعی اعم از برپایی و اقامه نماز جماعت و نماز جمعه برای ایجاد هماهنگی و وحدت و انجام مستحبات و توسل به ائمه اطهار و درنهایت حفظ عفت و عصمت تأکید داشتند. اگرچه بخش تکلیفی به‌عنوان بخشی که کمترین فراوانی ازنظر تأکید را داشت و نشان‌دهنده دغدغه کمتر شهدا نسبت به آینده دین‌داری امت اسلامی بود، اما درعین‌حال، حائز اهمیت برای شهداست. ازاین‌رو، پیشنهاد می‌گردد جملات شهدا که در جبهه نبرد نگارش شده، به‌صورت تصاویری واضح و آموزنده در مکان‌های پرتردد همچون مترو و دیواره نگاری‌ها نقاشی شده و به نمایش درآید.

۷- آخرت‌اندیشی، امیدواری، آزادگی و شهادت‌طلبی ازجمله نگرش‌های مستخرج از وصایای فرماندهان شهید پایتخت است. همه این مفاهیم، از دیدگاه جهان‌بینی اسلامی و خودشناسی است که در بعد دانشی ذکرشده است. به‌منظور بهره‌مندی از این یافته، پیشنهاد می‌شود مستندات جذاب به‌صورت کتاب قصه برای سنین کودکی و نوجوانی و به‌صورت کتاب‌ها، فیلم‌های روایی و مستند برای سنین بالاتر تهیه‌شده و جهت آموزش در تلویزیون یا سایر رسانه‌ها در دسترس مخاطبان قرار گیرد. همان‌طور که می‌دانیم، نگرش حاصل دانش است.

۸- مهم‌ترین و مؤکدترین نگرش در وصایای شهدا، وحدت‌گرایی است. وحدت‌گرایی به معنای ایجاد اعتماد جمعی و شناسایی فتنه و همکاری در رفع آن است، همان وحدتی که در ابتدای انقلاب به شناسایی منافقین منجر شد. راهکار پیشنهادی مبتنی بر این یافته می‌تواند به ایجاد شفافیت بیشتر در زمینه اطلاع‌رسانی دولت و سیاست‌گذاران، ایجاد نقدهای صحیح نسبت به عملیات نظامی یا محکوم ساختن افراد در باندهای اطلاعاتی خارجی و فعالیت‌های سیاسی نادرست و خیانت به کشور متمرکز شود.

۹- نگرش شهادت‌طلبی که در بسیاری از پیشینه‌های پژوهش نیز راجع به آن مطالب ارزنده‌ای آمده است، یکی از نگرش‌های مورد توصیه شهداست که البته همچنان در میان ملت سلحشور ایران زنده است. شهادت‌طلبی نگرشی است که نمونه آن شهدای مدافع حرم، شهدای هسته‌ای و سایر شهدای علمی و نظامی هستند و نشان می‌دهد که این نگرش به لطف خداوند و مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) همچنان در میان جوانان و خدمتگزاران میهن، وجود دارد. مسیر ارزش‌گذاری برای شهادت و دیدگاه‌های دینی و مذهبی در راه شهید حق شدن باید ادامه یابد.

۱۰- مقوله دانشی، مقوله‌ای است که از آن نگرش حاصل خواهد شد. با توجه به دعوت شهدا به خودشناسی و خداشناسی الهی (جهان‌بینی) و دعوت به مطالعه و تلاش برای تربیت

صحیح می‌توان پیشنهاد کرد که در مقابل نگرش‌های متضاد، مهم‌ترین راهکار کنونی ایران اسلامی، صحبت در مورد هستی‌شناسی و شناخت‌شناسی باشد، پس‌ازآن از منابع مطالعاتی یکدیگر اطلاع یافته و سپس به بیان ارزش‌های موردنظر و جلب نظر دیدگاه‌های مخالف برآییم. افراد علاقه‌مند به مطالعه و بررسی تفاوت‌ها، می‌توانند مزایایی که اسلام با دیدگاه خاص الهی به ارمغان آورده را درک کرده و بپذیرند. ازاین‌رو، روش مذاکره با دیدگاه‌های مخالف باید بر اساس اسناد و مدارک و دعوت به آگاهی باشد. همچنین برای نهادینه‌سازی فرهنگ اسلامی باید به نحوه پرورش نسل جدید از خانواده تا اجتماع توجه ویژه داشت و برنامه‌های تربیتی متناسب با سن و فضا و سبک زندگی کنونی و با تأکید بر انتقال ارزش‌های دینی به نسل بعدی تدارک دید.

۱۱- به‌منظور افزایش کارآمدی تحقیقات حوزه وصایای شهدا، پیشنهاد می‌گردد مراکز مربوطه نظیر سازمان بسیج، بنیاد شهید و سایر نهادهای مذهبی به تهیه نقشه راهی ازآنچه شهدا توصیه کردند و تدوین راهبردهایی جهت رسیدن به آن اهتمام ورزند. همچنین دسترسی به وصایای را به‌صورت آنلاین برای تمامی علاقه‌مندان مهیا سازند.

۱۲- برخی از وصایای شهدا و دست‌نوشته‌های آنان می‌تواند زمینه‌ساز آثار فاخر هنری و ادبی نظیر نمایشنامه، فیلم، انیمیشن و یا ایده‌ای برای شعر و سرود باشد. استفاده از آثار هنری جهت تشویق فرهنگ شهادت‌طلبی و ایثار نسبت به سایر ابزارهای در دسترس، تأثیرگذاری بیشتری خواهد داشت. همان‌طور که مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی) فرمودند: «من یک خطابی بکنم به کسانی که اهل هنرند، اهل رسانه‌اند، اهل نگارش‌اند، قلم به دست‌اند، شاعرند، نقاش‌اند، هنرمندند. این خاطره‌ها را با زبان هنر بایستی نگه‌دارند» (بیانات در دیدار خانواده‌های شهید، ۱۴۰۲/۰۴/۰۴).

۱۳- تحقیقات حوزه وصایای شهدا، پیام‌های آشکاری به بازماندگان دارد؛ هم برای مردم و هم برای دولت و سیاستمداران. ازاین‌رو، پیشنهاد می‌شود که راهبردهایی که از تحلیل‌ها به دست می‌آیند، برای هر گروه به‌صورت مجزا اما در یک جبهه مشخص (همانی که شهدا تأکید داشتند) تدوین و مراتب جهت اجرای آن در نظر گرفته شود.

۶- منابع و مأخذ

منابع دینی

قرآن کریم

مقاله‌ها

۱. اخوان ارمکی، عباسعلی (۱۳۹۰). **بازخوانی وصیت‌نامه شهدا راهکاری برای تقویت فرهنگ ایثار و شهادت**. چکیده مقالات همایش ملی فرهنگ ایثار و شهادت. انتشارات دانشکده اصول‌الدین.

۲. اعتمادزاده، هدایت اله؛ امیریان، ابراهیم (۱۳۹۵). **بررسی دیدگاه تربیتی شهدای جنگ تحمیلی استان کرمانشاه به استناد وصیت‌نامه آن‌ها**. دوفصلنامه علمی پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی دانشکده علوم انسانی اسلامی و قدرت نرم دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (۹). ۶ (۱۴). ۱۹۷-۲۳۵.

۳. افتخاری، اصغر؛ جانی پور، محمد (۱۳۹۲). **منابع قدرت نرم انقلاب اسلامی ایران، مطالعه موردی: تحلیل وصیت‌نامه شهدای دانشگاه امام صادق (ع)**. فصلنامه علمی پژوهشی پژوهشنامه انقلاب اسلامی. ۳ (۹). ۲۳-۴۶.

۴. پشتدار، علی‌محمد؛ میرکاظمی؛ سید محمد (۱۳۹۱). **نقد و بررسی وصایای فرماندهان شهید لشکر از دیدگاه نشانه‌شناسی**. کتاب ماه ادبیات مهر، شماره ۱۸۰، ۱۷-۲۳.

۵. جلیلیان، حسین (۱۳۹۹). **الگوی تفکر راهبردی مدیران جهادی بر اساس وصیت‌نامه الهی سیاسی شهید قاسم سلیمانی**. مدیریت اسلامی، ۲۸(۳). ۱۱۱-۹۳.

۶. خسروی زارگز، مسلم؛ بخشی، سمیه (۱۳۹۶). **انگیزه‌سنجی رزمندگان اسلام برای حضور در دفاع مقدس؛ بررسی محتوای وصیت‌نامه‌های شهدا**. دوفصلنامه علمی‌پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلابی اسلامی دانشکده علوم‌انسانی و قدرت نرم دانشگاه‌های افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع). ۷ (۱۵). ۱-۲۸.

۷. دبیری، مینا (۱۳۹۴). **تحلیل زیباشناسی وصیت‌نامه شهدای کهگیلویه و بویراحمد**، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه آزاد اسلامی واحد جنوب تهران.

۸. ربیعی، علی؛ تمنایی، امیرحسین (۱۳۹۲). **تحلیل گفتمان وصیت‌نامه شهدای جنگ تحمیلی**. مطالعات جامعه‌شناختی، ۲۰ (۲). ۱۸۶-۱۶۱.

۹. زرگران خوزانی، فاطمه؛ رحمانسرشت، حسین؛ سبحانی، سید محمد؛ فخری، فاطمه (۱۴۰۰). **پیامدهای راهبرد هم‌آفرینی ارزش در خدمات آموزشی**. دوماهنامه علمی‌پژوهشی رهیافتی نو در مدیریت آموزشی. ۱۲ (۶). ۱۲۲-۱۳۶.

۱۰. سلمان‌پور سیاوشی، غلامرضا؛ رشیدی آل هاشم؛ محمدرضا؛ حافظی صفت؛ محمد (۱۳۹۹). **شناسایی مؤلفه‌های گفتمان مقاومت انقلابی شهدا در تحقق بیانیه گام دوم**

انقلاب اسلامی. دوفصلنامه علمی پژوهشی پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی دانشکده علوم انسانی اسلامی و قدرت نرم دانشگاه افسری و تربیت پاسداری امام حسین (ع). ۱۰ (۲۱). ۵۵-۸۷.

۱۱. صفی پوریان، نصرت (۱۳۸۵). **بررسی عوامل انگیزشی در شهادت‌طلبی کارکنان لشکر ۲۳ تکاور نزاجا**، فصلنامه علوم و فنون نظامی. ۳(۶). ۱۰۵-۱۱۵.

۱۲. عابدی کوشالشاه؛ غلامرضا؛ کرم‌پور، روزا، باصری، علی (۱۴۰۰). **بازشناسی جایگاه معنایی ارزش‌های اجتماعی در وصایای شهدا (شهدای دفاع مقدس و شهدای مدافع حرم)**. مطالعات راهبردی بسیج، سال بیست و چهارم، شماره ۹۲، ۶۳-۳۷.

۱۳. عابدینی، علی؛ زارعی متین؛ حسن؛ کردنائیج، اسداله؛ عابدینی، حسین (۱۳۹۸). **طراحی و تبیین الگوی سرمایه اجتماعی بر اساس وصایای فرماندهان شهید دفاع مقدس**. فصلنامه علمی‌پژوهشی پژوهش‌نامه انقلاب اسلامی، ۹ (۳۳). ۸۹-۱۱۲.

۱۴. فروغ زاده، سیمین؛ سلطانی، سحر (۱۳۹۷). **تحلیل محتوای وصیت نامه شهدا (با تأکید بر مفاهیم الگو و توسل به ائمه)**. پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی، شماره ۱۷، ۳۱-۵۷.

۱۵. مهربانی، قربانعلی؛ زرگران خوزانی، فاطمه (۱۴۰۱). **واکاوی جهاد تبیین: پژوهشی مبتنی بر تحلیل مضمون در بیانات مقام معظم رهبری (مدظله‌العالی)**. مطالعات مدیریت راهبردی دفاع ملی، ۶(۲۴)، ۳۸۳-۴۱۴.

۱۶. میرکاظمی، محمد (۱۳۹۰). **نقد و بررسی وصایای فرماندهان شهید از دیدگاه نشانه‌شناسی**. دانشگاه پیام نور تهران، پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد زبان و ادبیات فارسی.

۱۷. نظری، محمود؛ سرمدی، محمدرضا؛ فرج الهی؛ مهران؛ اسمعیلی؛ زهره (۱۳۹۸). **کشف مبانی فلسفی آموزه‌های تربیتی وصیت‌نامه شهدای دانشجوی دوران دفاع مقدس**. نشریه علمی پژوهشی در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. ۲۷ (۴۴). ۱۳۷-۱۱۱.

کتاب‌ها

۱. بهجت، محمدتقی (۱۳۸۲). **رساله توضیح‌المسائل**. قم: دفتر حضرت آیت‌الله‌العظمی محمدتقی بهجت. انتشارات شفق.

۲. شریعتی، علی (۱۳۶۱). **حسین وارث آدم و بحثی راجع به شهید**، تهران، نشر قلم.

۳. مطهری، مرتضی (۱۳۶۵). **حماسه حسینی**، تهران، انتشارات صدرا، جلد سوم.

٤. موسوی خمینی، روح‌الله (۱۳۷۹). **صحیفه امام**، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)

۵. **وسائل‌الشیعه**، ج ۱۱، ص ۱۰، ح ۲۱.

منابع اینترنتی

۱. مجموعه دستورالعمل‌های مرکز اسناد ایثارگران، ۱۳۸۷
۲. بیانات در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدا، ۱۳۷۶/۰۲/۱۷
۳. بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای نیروهای مسلح، ۱۳۸۰/۰۷/۰۴
٤. بیانات در دیدار خانواده‌های شهدا و جانبازان قم، ۱۳۸۹/۰۷/۲۸
٥. بیانات در دیدار اعضای ستادهای کنگره شهدای امور تربیتی، کنگره شهدای دانشجو و کنگره شهدای هنرمند، ۱۳۹۳/۱۱/۲۷
٦. بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای هفتم تیر و جمعی از خانواده‌های شهدای استان تهران، ۱۳۹۴/۰۴/۰۶
۷. بیانات در دیدار اعضای ستادهای برگزاری کنگره شهدای استان‌های کهگیلویه و بویراحمد و خراسان شمالی، ۱۳۹۵/۰۷/۰۵
۸. بیانات در دیدار خانواده‌های شهدای مرزبان و مدافع حرم، ۱۳۹۶/۰۳/۲۸
۹. بیانات در دیدار دست‌اندرکاران کنگره بزرگداشت شهدای استان قزوین، ۱۳۹۷/۰۸/۱۴
۱۰. بیانات در دیدار جمعی از خانواده‌های شهدا، ۱۳۹۷/۰۹/۲۱
۱۱. بیانات در دیدار اعضای ستاد برگزاری کنگره ملی چهار هزار شهید استان یزد، ۱۳۹۹/۱۲/۲۵
۱۲. بیانات در دیدار دست‌اندرکاران کنگره شهدای جامعه عشایری کشور، ۱۴۰۱/۰۳/۲۲
۱۳. بیانات در دیدار دست‌اندرکاران کنگره شهدای استان قم، ۱۴۰۱/۰۸/۰۸
۱٤. بیانات در دیدار اعضای ستاد مرکزی کنگره ملی شهدای سبزوار و نیشابور، ۱۴۰۲/۰۳/۰۹
۱٥. بیانات در دیدار خانواده‌های شهید، ۱۴۰۲/۰۴/۰۴

۶-۲- منابع فارسی به لاتین

1. Abedini, A. Zarei Matin, H. Kordnaeij, A. & Abedini, H. (2020). **Designing Social Capital Model Based on testaments of martyred commanders in Iran-Iraq war**, The Scientific Quarterly of Islamic Revolution Research is a scientific journal based on Regulation. 9(33), 89-112. doi: 10.22084/rjir.2020.19794.2851
2. Akhavan Aramaki, AA (2011). **Reading the martyrs' wills is a way to strengthen the culture of sacrifice and martyrdom**. Abstract of the articles of the National Conference on the Culture of Sacrifice and Martyrdom. Publications of Osuluddin Faculty.
3. Debiri, M (2014). **Aesthetics analysis of the wills of martyrs Kohgiluyeh and Boyer Ahmad**, master's thesis, Islamic Azad University, south branch of Tehran.

4. Etemadzadeh, H; Amirian, I (2016).**The Survey of the Educational View of the Imposed War Martyrs of Kermanshah Province based on their will (testament)**. Bi-Quarterly Journal of Cultural Guardianship of the Islamic, 6(14), 197-235.
5. Eftekhari, A. & Janipoor, M. (2014). **Sources of I.R.Irans Soft Power. Case Study: Analysis of the Wills of the Martyrs of Imam Sadiq University**, The Scientific Quarterly of Islamic Revolution Research is a scientific journal based on Regulation3(9), 23-46.
6. Forughzadeh, S. & Soltani, S. (2018). **Content Analysis of Martyrs' Wills Content Analysis of Martyrs' Wills (Emphasizing the Concepts of Model and Appeal to the Imams)**. Bi-Quarterly Journal of Cultural Guardianship of the Islamic, 8(17), 31-57.
7. Jalilian, H. (2021). **The Model of Strategic Thinking of Jihadi Leaders on the Basis of the Godly Political Will of Martyr Ghasem Soleimani**. Scientific Journal of Islamic Management, 28(4), 93-111.
8. Karampour, R. Abedikoshalshah, G. & Baseri, A. (2021). **Recognition of the semantic position of social values in the wills of the martyrs (martyrs of the holy defense and martyrs defending the shrine)**. Basij Strategic Studies, 24(92), 37-63.
9. Khosravi Zargaz, M; Bakhshi, S (2017). **Scaling the Motivation of the Islamic Combatantâ€ ™s Attention at the Sacred Defense (A Content Analysis on the wills of the Martyrs) Scaling the Motivation of the Islamic Combatantâs Attention at the Sacred Defense (A Content Analysis on the wills of the Martyrs)**. Bi-Quarterly Journal of Cultural Guardianship of the Islamic, 7(15), 1-28.
10. Mehrabani, G. & Zargaran Khouzani, F. (2023). **Exploring the Explanation Jihad: A Research Based on Thematic-Analysis Methodology in Supreme Leader's Speeches**. Interdisciplinary Studies on Strategic Knowledge, 6(24), 383-414.
11. Mirkazemi, M (2018). **Criticism of the wills of the martyred commanders from the semiotic point of view**. Payamnoor University, Tehran, Master thesis of Persian language and literature.
12. Pushtdar, AM; Mirkazmi; SM (2012). **Criticism of the wills of the commanders of martyrs from the point of view of semiotics**. Mehr Literary Book of the Month, No. 180, 17-23.
13. Rabiee, A. & Tamanaee, A. (2014). **A discourse analysis of the martyrs' will of the Iraqi imposed war on Iran**. Sociological Review, 20(2), 161-186. doi: 10.22059/jsr.2014.56277
14. Safipoorian, N. (2006). **Investigating the Motivational Factors in the Martyrdom of the Staff of the 23rd Division of Ranger, Nazaja**. Military Science and Tactics, 3(6), 106-115.
15. Salmanpour Siavashi, G. & Rashidi Al Hashem, D. S. M. R. (2020). **Identifying the components of the discourse of the revolutionary resistance of the martyrs In fulfilling the statement, the second step of the Islamic Revolution**. Bi-Quarterly Journal of Cultural Guardianship of the Islamic, 10(21), 55-87.

16. Sarmadi, M. R. Nazari, M. Farajollahi, M. & Esmaeili, Z. (2019). **Exploring the Philosophical Foundations of Instructive Lessons in the Wills of the Martyred University Students During the Holy Defense**. Research in Islamic Education Issues, 27(44), 111-137.
17. Zargaran Khouzani, F. Rahmanseresht, H. sobhani, S. M. & fakhri, F. (2022). **Consequences of Value Co-creation Strategy in Educational Services**. Journal of New Approaches in Educational Administration, 12(6), 136-122. doi: 10.30495/jedu.2022.25429.5059.

18. Books

19. Bahjat, MT (2002). **Treatise on explanation of problems**. Qom: Office of Ayatollah Mohammad Taghi Behjat. Shafaq Publications.
20. Motahari, M (198). **Husaynian Epic**, Tehran, Sadra Publishing House, Volume 3.
21. Shariati, Ali (1982). **Hossein the Heir of Adam and a discussion about the martyr**, Tehran, Qalam.
22. Mousavi Khomeini, R, (No Date). **Sahifa Imam**, Tehran: Institute for Organizing and Publishing Imam Khomeini's Works
23. **Wasa'il al-Shi'a**,vol. 11, p. 10, h 21.

Websites

https://farsi.khamenei.ir